

TRABZON TARİHİ

Birinci Cilt
(Siyasi Tarih)

Editörler
Hikmet Öksüz - Veysel Usta - Kenan İnan

Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası

TRABZON TARİHİ

Birinci Cilt
(Siyasi Tarih)

EDİTÖRLER
Hikmet Öksüz - Veysel Usta - Kenan İnan

Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası

Trabzon Tarihi
Siyasi Tarih
(Birinci Cilt)

Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Adına
Yönetim Kurulu Başkanı
M. Suat Hacısalihoğlu

Editörler
Hikmet Öksüz
Veysel Usta
Kenan İnan

Fotoğraf Arşivi
M. Reşat Sümerkan
Veysel Usta

Görsel Tasarım
M. Reşat Sümerkan

Grafik-Tasarım
Hacer Yavruoğlu

Baskı
HCR Ajans Hizmetleri
+90 462 300 30 03

Baskı Tarihi
Mart 2022

ISBN: 978-605-137-911-1 (tk)
978-605-137-912-8 (1. cilt)

Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası
Pazarkapı Mh. Sahil Cd. No: 103
Tel.: +90 462 326 80 70 - 74 (pbx)
Faks: +90 462 321 88 77

Bu kitap, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası yayınıdır.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 5

ÖNSÖZ 9

İLK VE ORTA ÇAĞLARDA TRABZON 13
Osman Emir

ORTA ÇAĞDA TRABZON TARİHİNDEN BİR KESİT (1204-1461) 35
İbrahim Tellioğlu

TRABZON'UN FETHİ VE TÜRKLEŞMESİ 69
M. Hanefi Bostan

TRABZON'DA SOSYAL VE İKTİSADİ HAYAT(17. YÜZYIL) 111
Kenan İnan

OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE TRABZON VAKIFLARI 157
Turan Açık

TRABZON'DA VAKIF MÜTEVELLİLERİNİN FONKSİYONLARI VE KARŞILAŞTIKLARI BAZI SORUNLAR 179
Sebahittin Usta

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE TRABZON VE ÇEVRESİNDE KURULAN PARA VAKIFLARI (19-20. YÜZYILLAR) 199
Oktay Karaman

OSMANLI DÖNEMİNDE LOJİSTİK ÜS VE JOPOLİTİK MERKEZİ OLARAK TRABZON 223
Temel Öztürk

TRABZON'DA EKONOMİK YAPI (18-19. YÜZYILLAR) 245
Necmettin Aygün

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM YÜZYILINDAN TANZİMAT'A KADAR TRABZON 289
Melek Öksüz

DEĞİŞİM SÜRECİNDE BİR OSMANLI LİMAN ŞEHRİ: TRABZON 317
Özgür Yılmaz
Mehmet Alaaddin Yalçınkaya

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NE KADAR TRABZON'DA İDARİ YAPI VE YÖNETİM 353
Ahmet Köksal

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TRABZON'DA MEYDANA GELEN DEĞİŞİM VE GELİŞMELER 453
Volkan Aksoy

TRABZON'DA RUS İŞGALİ VE MUHACİRLİK 515
Hikmet Öksüz

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE TRABZON 535
Uğur Üçüncü

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA TRABZON 571
Recep Çelik

TRABZON'DA SİYASİ HAYAT (1950-1980) 625
Engin Çağdaş Bulut

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TRABZON BELEDİYESİ 655
Murat Küçükuğurlu

OSMANLI DEVLET ANLAYIŞINDA VE TARİH YAZIMINDA RUM KELİMESİNİN GÖRÜNÜMLERİ 719
Ahmet Karaçavuş

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE PONTUS MESELESİ 781
Yüksel Küçüker

TRABZON'UN FETHİ VE TÜRKLEŞMESİ

M. Hanefi Bostan*

Giriş

Trabzon ve çevresinin engebeli bir arazi yapısı olup, sık bitki örtüsü ve bol yağışlı olan bir coğrafi özelliğe sahiptir. Dağlar kıyıya paralel olarak uzanmakta, arazi sık bir vadi ağıyla yer yer derin bir şekilde yarılmış olduğundan topraktan yararlanmayı, kara ulaşımını ve yerleşmeyi zorlaştırmıştır.[1] Bu ağır şartlara rağmen bölgede yerleşme olayı eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Bazı araştırmalarda Trabzon yöresine ilk olarak M.Ö. III. bin ile II. bin yılları arasında Oğuzların öncü kollarından biri olarak kabul edilen "*Gas/Kas"* ve "*Gud/Gutiler"*in yerleştiği belirtilmektedir.[2] Trabzon şehrinin Kindinar mevkiinde bulunan bazı kalıntılardan bölgeye Kafkasya'dan Mosklar, Tibarenler ve Marlar'ın gelip yerleştikleri ve bunların ziraat ve balıkçılık yaparak geçimlerini sağladıkları bilinmektedir.[3]

M.Ö. XVI. yüzyılın ortalarında Gaşkalar'ın Doğu Karadeniz bölgesine yerleşen guruplar içerisinde ismi bilinen en eski topluluk olduğu ifâde edilmektedir.[4] M.Ö. 1800-1700'li yıllarda Orta Asya'dan Kafkasların kuzeyindeki bozkırlara yerleşen ve beşyüz yıl kadar buralara hâkim olan Kimmerler, İskitlerin baskısı sonucu güney Kafkasya'ya oradan da M.Ö. 709 yılında Anadolu'ya gelmişlerdir.[5] Kimmerler'in 675 yılından itibaren Doğu Karadeniz'e yerleşmeye başladığı, Anadolu ve Azerbaycan'da ilk Bozkır Kültürü'nü yaşayan *"Proto-Türkler"*in bunlar olduğu kaydedilmektedir.[6]

M.Ö. 670 yılından itibaren Milletliler'in bölgeye deniz yoluyla gelerek ticarî amaçlarla Karadeniz sahillerinde pazar yerleri kurdukları belirtilmektedir.[7]

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi ,Fen-Edebiyat Fakültesi ,Tarih Bölümü, İstanbul.

1 Ahmet Nişancı, "Karadeniz Bölgesinin İklim Özellikleri ve Farklı Yöreleri", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun 1988, s. 223-231.

2 Vecihe Hatipoğlu, "Türk Tarihinin Başlangıcı", *Türkoloji Dergisi*, C: VIII, S: 1, Ankara 1979, s. 29, 32.

3 M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Trabzon", *İslam Ansiklopedisi (=İA)*, C: XII /I, İstanbul 1979, s. 456.

4 İbrahim Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon 2004, s. 7.

5 Tellioğlu, *a.g.e.*, s.15-16, 18.

6 M. Taner Tarhan, "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri,* C: I, Ankara 1979, 355-369.

7 İdris Bostan, "Rize", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (= DİA)*, C: 35, İstanbul 2008, s. 147; Murat Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Ankara 2013, s. 2.

Trabzon şehrinden ilk bahseden yazar Ksenophon'dur. Ksenophon'un verdiği bilgiye göre M.Ö. 400 yılında Doğu Karadeniz'de yaşayan kavimler Kolhlar, Driller, Mossinoikler, Halibler (Haldiler) ve Tibarenler idi.[8] Faruk Sümer bunların Yunan asıllı olmadıklarının kesin olduğunu belirtmektedir.[9]

Doğu Karadeniz bölgesine Kimmerler'den sonra İskitler (Sakalar) gelmiş ve bunların hâkimiyetleri 28 yıl kadar sürmüştür. Ksenophon, M.Ö. 401 yılında Çoruh nehrine geldiklerini ve burada İskitler'le karşılaştıklarını ve kuzeyde Bayburt'a kadar uzanan İskit ülkesinde dört gün boyunca yolculuk yaptıklarını yazmaktadır.[10]

Bilahare bölge Perslerin hâkimiyetine geçmiş ve bu hâkimiyet Makedonya Kralı İskender'in doğu seferine kadar devam etmiştir.[11] M.Ö. 336 yılında Gürcistan üzerine yapılan seferde Büyük İskender, Çoruh boylarında karşılaştığı Bunturkiler'in Kıpçaklar olduğu belirtilmektedir.[12] M.Ö. 312-280 tarihleri arasında bölge İskender'in komutanları idaresinde kalmıştır.

M.Ö. 298'de bölgede Per (İran) kökenli Mihridates hânedanının kurduğu Pontus Devleti, M.Ö. 63 tarihinde Romalılar tarafından yıkıldı.[13]

Doğu Karadeniz bölgesi M.Ö. 63 – M.S. 395 yılları arasında Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetindekaldı. Hıristiyanlığın bölgeye yayılışı Roma İmparatoru I. Kostantin'in M.S. 313 yılında imzaladığı Hıristiyanlığa karşı hoşgörüyü öngören Milano Fermanı'ndan sonra gerçekleştiği ve 325 yılında da İznik konsiline Trabzon'dan bir temsilcinin gönderilmesinin bölgede yeni dinin ciddi anlamda yer edindiğinin bir işareti olarak değerlendirilmektedir.[14]

M.S. 380 yılında Roma İmparatoru I. Theodosius tarafından Selanik Fermanı'yla Ortodoks Hıristiyanlığı resmî din olarak kabul edildi. M.S. 395'te Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla Doğu Karadeniz, 1204 yılına kadar Doğu Roma (Bizans) Devleti hâkimiyetinde kaldı. Bölgedeki farklı milletleri devlete bağlamak için; Hıristiyanlığın

8 Ksenophon, *Anabasis (On Binlerin Ric'ati*), Çev. Hayrullah Örs, İstanbul 1939, s. 140-165.

9 Faruk Sümer, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992, s.12.

10 Ksenophon, *a.g.e.*, s. 138-139. İskitler'in hayat tarzı, kıyafet ve inanç yönünden Hunlar ve Göktürkler'e benzediklerine dair bkz. A. Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş I*, İstanbul 1981, s. 34, 408. Yine İskitler'in ana yurdunun Türkistan, dillerinin Türkçe, isimlerinin Türk adı, dinlerinin eski Türk dini, gelenek ve göreneklerinin Türk gelenek ve görenekleriyle aynı olduğu belirtilmektedir. Bkz. Ekrem Memiş, İskitlerin Tarihi, Konya 1987, s. 22; İlhami Durmuş, İskitler (Sakalar), Ankara 1993, s. 39-48. İskitlerin Türk kökenli olduğuna dair geniş bilgi için bkz. Zaur Hasanov, Çar İskitler, Akt. İlyas Topsakal, İstanbul 2009.

11 Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark*, IV-2, Ankara 1987, s. 261.

12 Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, Nşr. Hrand Andreasyan – Erdoğan Merçil, Ankara 2003, s. 16; M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Yukarı - Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, Ankara 1992, s. 209; Tellioğlu, *a.g.e.*, s. 30-31; Keçiş, *a.g.e.*, s. 4.

13 İbrahim Tellioğlu, *Komnenosların Karadeniz* Hâkimiyeti Trabzon *Rum Devleti (1204-1461)*, Trabzon 2009, s. 3.

14 Mehmet Çoğ, "Trabzon Bölgesinde Hıristiyanlığın Yayılışı ve Gelişmesi", *1. Uluslarası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu – Bildiriler Kitabı*, C: II, İstanbul 2016, s. 1175.

resmi din yapılması yanında, Bizans imparatoru I. Justinianos döneminde (M.S. 527-565) de, Grekçe ibadet dili haline getirilerek bölgenin etnik yapısında önemli değişikliklere yol açıldı ve yörede Grek kökenli olmayan ve Türklerin de içinde bulunduğu çeşitli topluluklar, Ortodoksluk bünyesi içinde kimliklerini kaybetmeye başladı.[15]

1. Fetihten Önce Bölgeye Yerleşen Türkler

Balkanlar'da Bizans (Doğu Roma) Devleti'ni uzun süre uğraştıran Bulgar Türkleri, 530 yılında yenilgiye uğratılarak bir bölümü Trabzon havalisi ile Çoruh ve yukarı Fırat bölgelerine yerleştirildi.[16] Diğer bir önemli hadise ise XII. asırda 40 bin Kuman ailesinin Gürcistan'a inerek burada Hıristiyan olmaları ve buradan Doğu Karadeniz'e ve Doğu Anadolu'ya gidip yerleşmeleridir.[17]

Bulgar Türklerinin bölgede yaşadıklarına dair önemli bulgulardan biri 1554 tarihli arşiv kayıtlarında Torul kazasında gayr-ı Müslim Bulgar ailelerin yaşadığının belirtilmesidir. İkincisi de Bayburt ile Trabzon arasında bulunan ve Fatih'in yaya olarak aştığı *Bulgar* (bugünkü Kemer) Dağları'dır. Bugünkü Dernekpazarı ilçesinin merkez mahallelerinden biri Kaçal mahallesidir ve mahallenin yukarı kısımları (güney tarafları) Kaçal Dağı olarak ve Kaçalak Tepesi olarak adlandırılmaktadır. Kaçal 1486, 1515, 1554 ve 1583 tarihli tahrir kayıtlarında bir köy iskân birimi olarak görülmekte ve bu iskân birimi içinde Kaçal diye anılan gayr-i Müslimler de bulunmaktadır. Kaçallar (Gacallar), Bulgar Devletini kuran Bulgar Türklerinden olup Türklüklerini bugüne değin mufaza ede gelmişlerdir. Yine Trabzon ile Rize arasında bulunan Çengel Dağı, Of ile Bayburt arasındaki sarp ve dağlık bölgeye Çengelistan adı verilmesi, yöreye Bulgar cemaatlerine ismini vermiş olan Çenge oymağının yerleştiğinin bir göstergesi olarak düşünülmektedir. Yine Maçka'daki Aşağı ve Yukarı Hortokop köylerinin adının Bulgar Türklerinin Hortu adlı oymağından geldiği tahmin edilmektedir.[18]

1057'de Anadolu'ya sevk edilen Türkmen gruplarının Trabzon hinterlandını yağma ettikleri anlaşılmaktadır. 1073-1074 yıllarında Trabzon dolaylarında Türklere rastlanmaktadır.[19] Malazgirt Zaferi'nden sonra muhtemelen 1072'de Trabzon, Türklerin eline geçmiştir. Üç yıldan fazla Türklerin elinde kalan Trabzon, 1075 yılında Theodore Gabras

[15] Mehmet Bilgin, Doğu Karadeniz*(Tarih - Kültür - İnsan)*, İstanbul 2010, s. 66, 67; Tellioğlu, *a.g.e.,* s.5-6.

[16] M. Eduard de Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine pour Servir a'l Examen des Annaels du Byzantine Empire et Particulierment des Chronographes Slavons de 395 a 1057,* C: I, St. Petersburg 1855, s. 150. Ayr. bkz. Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi - Selçuklular Devri I – Anadolunun Fethi,* İstanbul 1944, s. 167; Emil Janssens, *Trebizonde en Colchide,* Bruxselles 1969, s. 52; Yonca Anzerlioğlu, "Bizans İmparatorluğu'nda Türk Varlığı", *Türkler*, C: VI, Ankara 2002, s. 220.

[17] Yinanç, *a.g.e.*, s. 68; Salim Cöhçe, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçaklar'ın Rolü", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, (13-17 Ekim 1986), Samsun 1988, s. 477-484.

[18] M. Hanefi Bostan, *Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, İstanbul 2012, s. 129-130.

[19] Claude Cohen, *Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler*, Çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979, s. 85, 88.

tarafından geri alınmıştır. Trabzon valisi olan Gabras 1091'de Türklerin elinde olan Bayburt'u ele geçirmiş, fakat 1098'de Gümüştekin Ahmet Danişment Gazi'nin oğlu İsmail tarafından geri alınmıştır.[20] 1080 yılındaki fetihlerle birlikte Doğu Karadeniz bölgesinde Türkmenlerin yerleşmesiyle demografik yapı büyük ölçüde değişmiştir. Türkler Trabzon ve çevresi dışında Gümüşhane-Bayburt-Artvin çevresine yerleşerek bölgeyi yurt tutmaya çalışmışlardır.[21]

1204'te İstanbul'un Latinler tarafından istilası üzerine Trabzon'a kaçırılan Andronikos Komnenos'un oğlu, Gürcü Kraliçesi Tamarra'nın yardımıyla burada imparatorluğunu ilan etmiş, böylece Türkler tarafından fethine kadar yaşayan Trabzon Rum İmparatorluğu (Komnenoslar hanedanı) kurulmuştur (1204-1461). Bu dönemde Türklerin Trabzon'u almak için yoğun bir şekilde bölge üzerine hücum ettikleri tespit edilmektedir. Bunlardan Çepnilerin bağımsız olarak veya diğer Türk boylarıyla birlikte Trabzon üzerine yaptıkları seferler dikkat çekmektedir.

Çepniler, Oğuzların Üçok koluna bağlı olup, önce Türkistan'dan İran'a, buradan da Anadolu'ya göç etmişlerdir. 100 bin kişi olduğu belirtilen bu Çepni boyunun büyük bir çoğunluğu Giresun, Tirebolu, Görele ve Büyükliman (Vakfıkebir)'a yerleşmiş, bir kısmı da daha batıya hareket ederek İzmit, Balıkesir ve İzmir'e iskân etmiştir.[22] XIII. Asırda Sinop çevresinde görülen Çepnilerin bilahare Ordu, Giresun, Trabzon ve Rize bölgesinde etkin rol oynadıkları görülmektedir. Trabzon sancağı dâhilindeki Türk yerleşmesinde bu boyun birinci derecede etkili olduğu ortaya çıkmaktadır.[23]

1228'te I. Alâeddin Keykubad karadan ve denizden kuvvetler sevk ederek Trabzon'u kuşattı. Ancak Türkiye Selçuklu Kuvvetleri şehri teslim alamadan geri döndü.[24] Öte yandan 1318-1319 yıllarında Sinop'taki Pervaneoğullarına ait kuvvetler de Trabzon sahillerine akınlar yapmış, ancak önemli bir başarı elde edememişlerdir. 1340'ta Komnenoslar'a ait kuvvetlerin Trabzon'un güneyinde bulunan yaylalardaki Akkoyunlu Türkmenlerine saldırdıkları ve büyük maddi zarar verdikleri görülmektedir. 1341'de bu saldırıya karşı olmak üzere Trabzon şehrine saldıran Akkoyunlular şehri kuşatıp yağmaladılar. 1343'te tekrar Trabzon üzerine yürüyen Akkoyunlular önemli bir başarı elde edemeden geri döndüler.1346'da, başlarında Duharlu oymağı beylerinden Yusuf Bey'in bulunduğu bir Türk-

---

20 Anthony Bryer, "Byzantine Family: The Gabrades", *The Empire of Trebizond and the Pontos*, London 1980, s. 175.

21 Bu dönemle bölgede Danişmendliler, Saltuklular ve Mengüceklerin faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Tellioğlu, *Doğu Karadeniz'de Türkler,* s. 61-94.

22 Togan, *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili,* 2. baskı, İstanbul 1982, s. 51-52; Tirebolu Hüseyin (Avni) Alparslan, *Trabzon İli Lâz mı? Türk mü?*, Giresun 1339, s. 9; Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, C: I, Trabzon 1294, s. 165.

23 Faruk Sümer, *Çepniler*, İstanbul 1992; H. Bostan, *XV–XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara 2002, s. 302-371; a. mlf., "Anadolu'da Çepni İskânı", *Türkler*, C: VI, Ankara 2002, s. 299-311; a. mlf., *Karadeniz'de Nüfus Hareketleri*, s. 361-396.

24 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, 2. baskı, İstanbul 1984, s. 361-363.

men grubu Trabzon önlerine kadar geldi. Yapılan savaşta Yusuf Bey hayatını kaybetti ve kardeşleri de esir düştü. Yusuf Bey'in intikamını Akkoyunlu beylerinden Tur Ali Bey aldı. İmparatorun kızı Despina'yı esir etti. Tur Ali Bey 29 Haziran 1348'de de yukarı Kelkit vadisinde yaşayan kalabalık bir Çepni topluluğu[25] yanında, Erzincan hâkimi Gıyaseddin Ahi Ayna Bey, Bayburt Hâkimi Rikâbdar Mehmet Bey ve kuzeydoğu Suriye'deki Türkmen reislerinden Boz Doğan Bey ile ittifak yaparak Trabzon kalesini kuşattı, ancak şehri almaya muvaffak olamadı.[26]

Buna karşılık Trabzon imparatorları, Türker'in hücumlarını önlemek için kızlarını ve yeğenlerini Türkmen liderleriyle evlendirme siyaseti güttüler. Nitekim III. Aleksios kız kardeşi Despina'yı Tur Ali Bey'in oğlu Kutlu Bey'e, diğer kızkardeşini Ordu-Bayramlı Beyi Hacı Emîr'eve kızını Kelkit havzasının güçlü Türkmen beylerinden Tâceddin Bey'e verdi. Komnenoslar bu politikalarıyla Akkoyunlular üzerinde tesirli oldular.[27] Ancak Çepniler tarafından kurulan Taceddinoğulları ve Hacıemiroğulları beylikleri üzerinde tesirli olamadıkları anlaşılmaktadır.

Nitekim Hacıemiroğulları'nın Trabzon toprakları üzerine yaptıkları akınlar devam etmiştir. 1357'de Bayram Bey'in oğlu Hacı Emir'in Maçka'nın Hamsiköy ve Cevizlik yerleşim yerlerine kadar gelerek buraları yağmalayıp çok sayıda esir ve ganimetlerle geri döndüğü bilinmektedir.[28] Bunun bir sonucu olarak 15 Aralık 1361'de Hacı Emir Bey'in Trabzon İmparatorlarının elinde olan Giresun'a hücum ettiği ve aynı yüzyılın ikinci yarısında, yukarı Kelkit vadisinde yaşayan Çepniler'in, kuzeye doğru ilerleyerek Tirebolu'nun doğusunda Karadeniz'e dökülen Harşid deresi çevresinde ve bu dereye yakın yerlere yerleştikleri ve kışlaklarını yukarı Harşid'de kurdukları görülmektedir.[29] Trabzon sancağı ile ilgili tahrir kayıtlarından anlaşıldığına göre, bu tarihlerde Kürtün (Harşid çevresi) beyi Melik Ahmed adında biri olup, *"Bedreme (Bedrama-Bedirme) Hisârını"* kâfirlerden o feth etmiştir.[30] Buna karşılık Trabzon krallarından III. Aleksios, 1380 yılının Şubat ayında karadan ve denizden Harşid deresi çevresinde bulunan Çepnilerin üzerine yürümüştür. 4 Mart 1380'de III. Aleksios kuvvetlerini ikiye ayırarak 600 yayayı Harşid deresinin doğu yakasında bulunan ve sahilden 5 km içeride bulunan *"Petroma"* (Bedirme) kalesine göndermiş, kendisi de süvari ve bir kısım yaya askeri ile Harşid deresi boyunca ilerleyerek Çepniler'in kışlaklarının bulunduğu yukarı Harşid'e kadar gelmiştir. Yukarı Harşid'e gelen

25 Sümer, *a.g.e.*, s. 14.

26 Bryer, "Greeks and Türkmens", *Dumbarton Oaks Papers*, XXIX,s. 144; William Miller, *Trebizond*, Amsterdam 1968, s. 54; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, 2. baskı, Ankara 1991, Ekler III (Panaretos'un Günlüğünün Fransızca tercümesi); Yinanç, "Akkoyunlular", *İA*, C: I, İstanbul 1978, s. 254.

27 Yinanç, "Akkoyunlular", İA, C: I, s. 252-253; Tekindağ, Trabzon", İA, C: XII/I, s. 458-459.

28 Bryer, *a.g.m.,* s. 145.

29 Sümer, *a.g.e.*, s. 14-15.

30 *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (= BOA)*, Maliyeden Müdevver Defterler (= MAD), Defter No: 828, s. 723; *BOA*, TD, Defter No: 52, s. 749; *BOA*, TD, Defter No: 288. s. 620; *Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi (=TK. KKA),*TD, Defter No: 43, s. 103b.

Fatih Sultan Mehmet (Gentile Bellini)

kral burada bulunan Çepniler'in çadırlarını yıkıp bir kısmını katletmiş ve bu Türk boyunun elinde bulunan Hıristiyan tutsakları kurtarmış,[31] ayrıca bunların ele geçirdikleri bazı hafif gemileri de geri almıştır.[32] Bedirme kalesine gönderilen 600 kişilik yaya kuvvetleri ise Kürtün ve Suma Kale'ye kadar ilerleyerek bu bölgede yağma ve katliamda bulunmuştur. Ancak kısa zamanda toparlanarak karşı saldırıya geçen Çepniler, saldırganları geri püskürtmüştür. Bu çarpışmalarda Komnenoslar 42, Çepniler ise erkek, kadın ve çocuk olmak üzere 100'ün üzerinde kayıp vermiştir.[33] Trabzon Komnenos krallarının tarihçisi Panaretos'un verdiği bu bilgilerden, Çepniler'in XIV. yüzyılın ikinci yarısının ortalarında Tirebolu çevresi ve güneyindeki yerler ile Harşid çayı, Ağasar ve Fol dereleri vadilerinin üst alanlarındaki yerleri ellerinde bulundurdukları anlaşılmaktadır.[34] Nitekim 1456 yılında Şeyh Cüneyd'in, Tacettinoğlu Mehmed Bey ile Trabzon şehri üzerine yaptığı sefer sırasında askeri gücünü Mehmed Bey'in askerleri ile,[35] Giresun ve Kürtün bölgesindeki Çepniler'in oluşturduğu ve Ağasar vadisi ile Vakfıkebir dolaylarında toplanarak buradan ileri harekata geçip şehri kuşattıkları kuvvetle muhtemel olduğu belirtilmektedir.[36]

1361'de 400 atlı ile Maçka üzerine yürüyen Bayburt Emiri Hoca Lâtif, Maçkalılar tarafından 200 kadar atlısı ile birlikte öldürülmüş[37], buna karşılık 1397 yılında Hacı Emir Oğulları Beyliği'nin lideri Süleyman Bey, Giresun kalesini fethetmiştir.[38] Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdi, Giresun kalesinin *"sağlamlığı ve alınamazlığı"* ile meşhur olduğunu, İslamiyet'in doğuşundan beri hiç bir Müslümanın buraya giremediğini ve bu kaleyi feth etmeye muvaffak olamadığını kaydetmektedir.[39]

Osmanlılar, Trabzon ve çevresini (Doğu Kradeniz bölgesini) fethetmeden önce böl-

---

31 Bryer, a.*g.m.*, s. 146-148.
32 Sümer, Oğuzlar, s.328.
33 Bryer, *a.g.m.*, s. 147-148.
34 Feridun M. Emecen, *Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü,* İstanbul 2009, s. 40-41.
35 Tellioğlu, *Komnenosların Karadeniz Hakimiyeti*, s. 129.
36 Emecen, *a.g.e.*, s. 43-46.
37 Bryer, *a.g.m.*, s. 145.
38 Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdi, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1990, s. 485. Ragib Memişoğlu, Süleyman Bey'in 12.000 kişilik bir kuvvetle Giresun'u aldığını yazmaktadır (bkz. "Karadeniz Bölgesinin Fethi ve İskanında Çepniler Olgusu", *Trabzon*, S: 19, Trabzon 1988, s. 10-11).
39 Esterâbâdi, *a.g.e.*, s. 485.

gedeki en etkin Türk gurupları Oğuzların Çepni boyuna mensup Türkmenler ile Kıpçak (Kuman) Türkleri idi.[40] Kıpçakların bir bölümü 1124 yılında Çoruh vadisi ve İspir bölgesine yerleşmeye başladı.[41] Kraliçe Tamara (1184-1213) zamanında yeni bir Kıpçak gurubu, Başbuğ Sevinç idaresinde Gürcistan'a gelerek sınır bölgelerine yerleştirildi. Gürcü ordusunda başkomutan olan Kıpçak beyi Kubasar ile hazinenin sorumluluğu üzerinde olan Kıpçak beyi Kutlu Arslan bu dönemde görevden alındı ve bu durum Kıpçaklar arasında büyük huzursuzluğa neden oldu. Bunun üzerine bir katliamdan çekinen ve toprakları elinden alınan Kubasar oymağının da bulunduğu bazı Kıpçak gurupları, Gürcistan'dan ayrılarak Doğu Karadeniz bölgesine (Artvin-Rize-Trabzon arasına) yerleşti.[42] Moğol istilası döneminde, Kıpçak liderlerinden Papa-Sargis, İlhanlılarla (Moğollarla) 1264'te yaptığı anlaşma gereği, Ahıska'dan Rize'deki Fırtına vadisine kadar olan kıyı kesimini ve Artvin, Borçka, Şavşat, Ardanuç, Yusufeli ve Torul bölgesini ikta olarak tahsis edildiği kişi oldu. Papa-Sargis ölünce yerine *"Büyük"* lakaplı oğlu Çaklı I. Beka (Böke) (1285-1308) geçti. Atabek Çaklı Büyük Beka, 1297'de kızını Trabzon kralı II. Alekssios Komnenos (1297-1330) ile evlendirdi ve Trabzon tahtına geçmesine yardımcı oldu.[43] Bu evlilikle 1297'de Ortodoks Kıpçakların hakanı Beka, Fırtına deresi ile Çoruh nehri arasında ve Karadeniz'e ulaşan bölgede hâkimiyet kurdu.[44]

Kıpçak Atabeki Çaklı Büyük Beka'nın kızı ile evlenen II. Alekssios Komnenos'un bu hanımından doğan oğullarından Mikhael'in ikinci ismi Azahutlu/Atakutlu, Georgios'un Ahpugas/Akboğa, kızı Anna'ın lakabı da Anahutlu/Anakutlu ve III. Manuel'in (1390-1417) evlendikten sonra Eudokia adını alan hanımının diğer adının da Koulkankhat/Gülhan olduğu belirtilmektedir.[45]

Komnenos kralı II. Alekssios'un kızı ve Kıpçak beylerinden Çaklı Büyük Beka'nın torunu Anna Anahutlu, 1341'de Rize'nin doğusunda hükümran olan akrabaları Kıpçaklardan yardım alarak Komnenos tahtını ele geçirdiği ve bu hâkimiyetinin 15 ay sürdüğü bilinmektedir.[46]

---

40 Kıpçaklarla ilgili bkz. Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s. 112. Bazı araştırmalarda Kıpçakların sayısının 200 bin civarında olduğu belirtilmektedir (bkz. Elizabeth A. Zachariadou, "Trabzon'da Kuman Adları", Trc. Murat Keşiş, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 18, Trabzon 2015, s. 48.

41 Brosset, *a.g.e.*, s.326; Kırzıoğlu, *a.g.e.*, *s.* 119; Tellioğlu, *a.g.e.*, s. 126; Bilgin, *a.g.e.*, *s.* 162.

42 Bilgin, *a.g.e.*, s. 162-163; Tellioğlu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", *Karadeniz Araştırmaları*, S: 48, Ankara 2015, s. 64-65.

43 Jakob Philip Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, Çev. A. Cevat Eren, Ankara 2011, s. 150.

44 Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s. 151; Tellioğlu, *Doğu Karadeniz'de Türkler*, s. 128; Tellioğlu, *Komnenosların Karadeniz Hakimiyeti*, 98-99; Tellioğlu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", *Karadeniz Araştırmaları*, S: 48, s. 67; Bilgin, *a.g.e.,* 171; Erhan Ateş, *XII-XIII. Yüzyıllarda Güney Kafkasya'da Kıpçaklar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015, s. 176.

45 Zachariadou, *a.g.m.,* s. 45; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", Çev. M. Sibel Dinçel - Murat Keçiş, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 16, Trabzon 2014, s. 208; Tellioğlu, *a.g.m.,* s. 68.

46 Tellioğlu, *Tarih Boyunca Karadeniz*, Trabzon 2015, s. 126-127.

Trabzon Komnenoslar Devleti döneminde (1204-1461), Kıpçak Türkleri'nin etkin bir rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim II. Alekssios Komnenos döneminde (1297-1330), devletin savunmasının büyük ölçüde Kıpçaklar eliyle sağlandığı ve bu hizmete karşılık Kıpçaklara Trabzon ve çevresinde yurtlar verildiği belirtilmektedir.[47] 1306 tarihli bir kitabede Trabzon'da Kamachenos adlı büyük bir ailenin bulunduğu görülmektedir.[48] Bu aileden Kamachenos (Kamacı) adlı şahıs 1335-1340 yıllarında Trabzon İmparatorluğu'nun süvari kuvvetleri komutanı idi.[49] Kamachenos'lar imparatorun emrinde paralı asker idiler ve bunların aileleri çevre köylere iskân edilmiş Kuman Türkleri idi.[50] Nitekim Vazelon Manastırı kayıtlarında bu ailenin Maçka'da arazileri bulunduğu görülmektedir.[51] 1486 tarihli Tahrirdefterinde Ander Nikola Turali,[52] Andronikos Turalis,[53] Altemur,[54] Todoros Altemur,[55] Yanis Amiras,[56] Nikita Rüstem,[57] Mihal Kır Bey[58] ve Şemseddinoğlu[59] gibi şahısların Maçka, Yomra, Sürmene, Of, Rize ve Atina (Pazar ve Ardeşen) idarî birimlerinde Osmanlı fethi öncesinde mülkleri bulunmaktaydı. Yine 1432 yılında Mahmud isimli bir Türk'ün Faroz'da mülk sahibi, Arslan Bey adında biri de Sürmene'de toprağı bulunan bir timar sahibi idi.[60]

XIII ve XIV. yüzyılda Maçka'daki Vazelon Manastırı kayıtları bölgeye yerleşmiş Türklerin varlığı konusunda önemli bilgiler vermektedir. Nitekim bu kayıtlarda Kamacı ailesi mensuplarının yanında Amiras / Emir, Asthlampekes /Arslan, Çakaris / Çakır, Çilipi / Çelebi, Gyzalpes / Ogyzalpes (= Oğuz), Hazaros / Hazar, Kumanos / Kuman, Kounoukes / Konuk, Kubizci / Kopuzcu, Tilançis / Dilenci, Tyrkopulos / Türk, Sarythas / Saruca, Petzaras / Biçare, Kouzoula / Kuzulu, Kalkanas / Kalkan gibi Türk; Mogultas, Zaganes / Zaganos, Camuka gibi Moğol orjinli şahıs, boy ve oymak adları geçmektedir.[61]

Bütün bu bilgilerden Osmanlı fethi öncesinde Kıpçak Türkleri'nin Trabzon'a ka-

47 Tellioğlu, *a.g.m*., s. 68.
48 Miller, *a.g.e*., s. 44.
49 Miller, *a.g.e.*, s. 47.
50 Bilgin, *a.g.e.,* 163-180; Tellioğlu, *a.g.m*., s. 69-72.
51 Adnan Durmuş, *Vazelon Sözleşmeleri*, Trabzon 2012, 65, 66, 102.
52 *BOA*, MAD, Defter No: 828, s. 326.
53 *BOA*, MAD, Defter No: 828, s. 242, 590.
54 *"Çâyır-ı hâssa, hâsıl 50. Asılda Altemur adlı kâfirun idi ki, İstanbul'a sürülmüştür"* (*BOA*, MAD, nr. 828, s. 665).
55 "*Bâgât-ı hâssa, adet 350, şira: 55 sabur, kıymet 880. Asılda... on saburu Todoros Altemur adlı kâfirun idi... Kasım Bey Rumeline sürmüşdür … ve yedi saburu Nikita Rüstem adlu kâfirin idi ki hâin olmuşdur. Ol sebebden Pâdişâhımız emriyle tîmâr olundu*" (*BOA*, MAD, Defter No: 828, s. 665). Bir başka Todoros Altemur ile ilgili şöyle bir kayıt bulunmaktadır: "*Hisse-i an karye-i Peripoli, bâgât-ı hâssa…beş saburu Todoros Altemur adlu kâfirin idi ki Pâdişâhımızla gitmiştir...*" *BOA,* MAD, Defter No: 828, s. 336, 338).
56 *BOA,* MAD, Defter No: 828, s. 530, 545.
57 *BOA,* MAD, Defter No: 828, s. 222, 232, 253, 619, 622, 665.
58 *BOA,* MAD, Defter No: 828, s. 334.
59 *BOA*, MAD, Defter No: 828, s. 381, 417, 427.
60 Bryer, *a.g.m.,* s. 210; Bilgin, *a.g.e.,* s. 170; Tellioğlu, *a.g.m.,* s. 70.
61 Rustam M. Shukurov (Rüstem Şükürov), *Türk Bizans İlişkileri ve Anadolu'nun Türkleşme Süreci*, İstanbul 2016, s. 376, 377, 379, 380, 383, 384, 385, 388, 390, 393, 395, 398-399, 400, 401.

dar geldikleri ve özellikle kırsal kesimde varlıklarını bariz bir şekilde sürdürdükleri ortaya çıkmaktadır. Kıpçakların yanısıra Çepni Türkmenleri'nin de batıdan Beşikdüzü ve Şalpazarı'ındaki Oğuz köyünü merkez oluşturarak Akçaabad sınırlarına kadar hâkimiyet sahalarını genişledikleri bilinmektedir.[62] Fetih öncesinde Doğu Karadeniz'in batıdan Çepniler, güneyden Akkoyunlu[63] ve doğudan da Kıpçak Türkleri[64] ile dolmaya başladığı ve Trabzon Komnenos Devleti'nin kıyıya sıkışmış olduğu,[65] dolayısıyla Doğu Karadeniz bölgesinin bir Türk gölü haline dönüştüğü görülmektedir.

2. Trabzon'un Fethi ve Fetih Tarihi

Stratejik ve ticari yönden önemli bir şehir hüviyeti taşıyan Trabzon'a ve Doğu Karadeniz Bölgesine karşı Osmanlıların ilk fiili teşebbüsleri İmparator IV. Kalo Ioannes (1447-1458) zamanında başlamıştır. Bundan önce de Sultan II. Murad, 1442'de gemilerle Trabzon üzerine bir kuvvet göndermiş, bu kuvvetler karaya çıkarak yağma ve tahrip hareketinde bulunarak birçok esirle geri dönmüşlerdir. Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra, Kalo Iaonnes, Osmanlılara dostluk teminatı vermiş ve muayyen bir vergi vermeye başlamıştır.

Buna mukabil Erdebil Ocağı şeyhlerinden Şeyh Cüneyd'in 1456 yılında Rafizi Türkmenleri yanına toplayarak, pek zayıflamış olan Trabzon İmparatorluğu'nu ortadan kaldırıp burada bir devlet kurmak amacıyla Trabzon üzerine yürüdüğü görülmektedir. Akçakale'yi alıp imparatorluğun ordusunu bozguna uğratan Şeyh Cüneyd, Trabzon surlarına dayandı. Ancak şehir üzerine yaptığı hücumlardan bir netice alamayınca ve Fatih'in emriyle Rum Beylerbeyi Hızır Bey'in karadan ve denizden imparatorluğun yardımına koştuğunu haber alınca kuşatmayı kaldırarak geri çekildi.[66] Fatih bu davranışı ile Trabzon'a karşı girişilecek her çeşit müdahaleyi kendisine yapılmış bir hareket saydığını ortaya koymaktaydı. Hızır Bey'in Trabzon seferi Komnenler Devleti'nin Osmanlı himâyesine alınmasını ve her yıl 2000 altın vergiye bağlanmasını sağlamıştı. Ancak Fatih, Hızır Bey'in esir ettiği Trabzon İmparatorluğu vatandaşlarını serbest bırakmak karşılığında yıllık vergiyi 3000 altına çıkardı.[67]

---

62 H. Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 18, 360-361; Bostan, *a.g.m.,* s. 300-301; Bostan, *Karadeniz'de Nüfus Hareketleri*, s. 369-376; Bostan,, "Şalpazarı'nın İdari, Sosyal ve İktisadî Tarihi", Şalpazarı (Tarih, Kültür, İnsan), Ed. Veysel Usta, Trabzon 2017, s. 52-53.

63 Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *DİA*, C: II, İstanbul 1989, s. 270-271.

64 Fatma İnce, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Bugünkü Demografik Yapısının Ortaya Çıkmasını Sağlayan 2 Göç Hareketi: Çepni ve Kıpçak Göçleri", *Geçmişten Günümüze Göç*, C: I, Samsun 2017, s. 93.

65 Mehmet Özmenli, "Ortaçağ'da Doğu Karadeniz'de Oğuz ve Kıpçak Yerleşimi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: XX, S. 2, Erzurum 2016, s. 527.

66 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman, Osmanlı Tarihleri I*, Yay. N. Atsız, İstanbul 1949, s. 250.

67 Bekir Sıtkı Baykal, "Fatih Sultan Mehmet - Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* C: II, S: 2-3, Ankara 1966, s.72.

Zigana'dan ordunun inişi (Şakir Şeyihoğlu tablosu)

Bununla beraber İmparator Kalo, Rum beylerbeyisi Hızır Paşa'nın Osmanlı kuvvetleriyle Trabzon önlerinde görünmesinden, neticede Fatih'in Trabzon üzerine yürüyeceğini anlayarak kendisine müttefik aradı. Türk beyleri içinde o dönemde en güçlüsü olan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı kendi tarafına çekmek için Diyarbekir'e elçiler gönderdi ve kızı Theodora'yı (Despina Hatun) onunla evlendirmeye karar verdi. Çeyiz olarak da Kapadokya (Sivas vilayeti)'yı teklif etti.[68] Bunun üzerine 1458 yılında Uzun Hasan Trabzon İmparatoru Kalo Ioannes'le ittifak andlaşması imzaladı. Ancak Kalo Ioannes, henüz kızı Diyarbekir'e gitmeden ölmüş, yerine kardeşi David geçmişti. Trabzon İmparatoru olan David Komnenos, Uzun Hasan ile yapılan ittifak andlaşmasını yeterli görmeyerek, yaklaşan Osmanlı tehlikesine karşı Gürcistan, Fransa Burgondia dukalığı, Karaman ve İsfendiyar beyliklerini de kendisiyle ittifak yapmaya çağırmış ve Roma'da bulunan Papa'ya Haçlı seferi hazırlaması için elçiler göndermiştir.[69] Bu arada David yeğenini Uzun Hasan'la evlendirdikten sonra Akkoyunlu hükümdarına bir elçi göndererek, Osmanlılar'a ödenen haracın kaldırılması hususunda Fatih Sultan Mehmed nezdinde teşebbüse geç-

[68] Despina Hatun'un Trabzon sınırları içinde bulunan Sürmene ve Maçka'da da bazı mülkleri bulunuyordu (bkz. *BOA*, MAD, Defter No: 828, s. 266; *BOA*, TD, Defter No: 52, s. 16, 143).

[69] Yaşar Yücel, David'in Fatih'e karşı büyük bir *"Doğu devletleri ittifakı"*nın kurucusu ve lideri olmadığını, yalnız Osmanlılar'dan korkan Müslüman-Türk hükümdarları ile Hıristiyanlar arasında aracı rolü oynamış olduğunu belirtmektedir (bkz. *a.g.e.*, s. 215).

Fatih'in Trabzon'a girişi (Şakir Şeyihoğlu tablosu)

mesini istemiştir. Uzun Hasan da 1459 yılında Fatih'e bir heyet göndererek padişahtan, David'den alınan verginin alınmamasını dilemişti. Talebi reddeden Fatih bu gelişmelerden sonra, Trabzon üzerine sefere karar vermiştir. 23 Mart 1461'de Edirne'den hareketle, Gelibolu-Mudanya yolu ile Bursa'ya gelen Fatih, Gelibolu sancakbeyi Kasım Bey kumandasındaki 300 parçalık donanmayı da Sinop'a göndermiştir.[70] Önce Kastamonu ve Sinop'taki Türk Beyleri'ni itaat altına alan Sultan Mehmed, donanmayı buradan Trabzon üzerine sevk etmiş, kendisi de Tokat'ın kuzeyindeki Koyulhisar'a yönelmiştir. Akkoyunlular'a ait olan bu kaleyi de zapt eden Fatih, buradan doğuya doğru hareket ederek Erzincan yakınlarında Yassıçimen yaylasında otağ kurmuştur. Uzun Hasan ise Erzincan ovasında mevzilenmiştir. Ağır donanımlı Osmanlı ordusu karşısında başarı gösteremeyeceğini anlayan Uzun Hasan, muhtemel bir çatışmayı önlemek için annesi Saray Hatun'u[71] bazı adamları ile birlikte elçi olarak Fatih'e göndermiştir.[72] Fatih, Trabzon seferi müddetince

[70] Kritovoulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni*, Çev. Karolidi, İstanbul 1328, s. 146. Osmanlı kaynaklarında bu donanmanın 100 parçadan ibâret olduğu belirtilir (bkz. Âşıkpaşaoğlu, *a.g.e.*, s. 204; İbn-i Kemal, *Tevârih-i Al-i Osman*, Defter VII, 2. baskı, Nşr. Ş. Turan, Ankara 1991, s. 181).

[71] F. Sümer, Osmanlı tarihçilerinin Saray Hatun'u yanlış olarak Sâre Hatun olarak andıklarını, bu hanımın Akkoyunlular'ın resmi tarihi olan *Kitâb-ı Diyârbekiriyye'de* Saray şeklinde geçtiğini kaydetmektedir (bkz. *Tirebolu Tarihi*, s. 45).

[72] Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, Yay. M. Tulum, İstanbul 1977, s. 109. Yaşar Yücel, Fatih'in Sinop'tan hareketi anında Uzun Hasan'la ciddi bir çarpışmayı göze almadığı ve yalnız Trabzon'un fethini düşündüğünü, Osmanlı padişahının İran Şahı Cihanşah Mirza'ya yazdığı mektuptan anlaşıldığını belirtmektedir (bkz. *a.g.e.*, s. 230).

Saray Hatun'u yanında tutmuştur.

Yassıçimen yaylasından Bayburt ovasına inen Osmanlı ordusu, buradan *"Bulgar"* dağına çıkarak iki kola ayrılmıştır. Mahmud Paşa, şehri batıdan kuşatmak ve kaledekilerin kaçmasını önlemek için Rumeli askerleriyle batı yönüne gönderilmiştir. Kendisi ise kapı kulları ve Anadolu ordusuyla, pek kullanılmayan sağ koldan bir yolu izleyerek doğu yönünden Trabzon üzerine yürümüştür.[73] Mahmud Paşa komutasındaki kuvvetler Fatih'ten bir gün önce Trabzon'a inerek şehri kuşatmış, daha önce Trabzon'a gelen donanma ise şehri 28 günden beri abluka altına almıştı. Fatih'in Trabzon'a geldiğini gören David, Mahmud Paşa'nın göndermiş olduğu elçiler vasıtasıyla şehri teslim edeceğini bildirmiş, nitekim 15 Ağustos 1461'de şehir Osmanlılara geçmiştir.[74]

Trabzon'un fetih olayını anlatan Osmanlı ve Bizans kaynaklarında fethin hangi ay ve günde gerçekleştiği konusunda bilgi verilmemektedir. Trabzon seferine katılan Tursun Bey ile diğer Osmanlı tarihçilerinden Edirneli Oruç Bey, Âşıkpaşaoğlu ve Mehmed Neşrî'nin eserlerinde de ay ve gün verilmeden fethin H. 865 (1461) yılında gerçekleştiği bildirilmektedir.[75] Bizans tarihçilerinden Midillili Dukas da, Trabzon'un 1461'de feth edildiğini kaydeder.[76] Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa ise fethin 864 (1460) olduğunu belirtir.[77] İsmail Hakkı Uzunçarşılı 26 Ekim 1461 (21 Muharrem 866) tarihini kabul eder ki kaynak olarak W. Miller'in *Trebizond The Last Greek Empire* adlı eserini gösterir. Burada; Trabzon'un Hıristiyanların elinden alındığına dâir Macaristan'daki Venedik elçisine bildiren 26 Ekim 1461 tarihli Venedik vesikası delil olarak sunulmaktadır.[78] Bu belgedeki tarihin[79] Trabzon'un fetih tarihi ile ilgisi olmadığı bunun Venedik elçisine haber verildiği tarih olduğu açıktır. Nitekim Bryer ve Winfield, Fatih'in 23 Mart 1461'de Edirne'den hareketle Gelibolu yoluyla Mudanya'ya geçtiğini, 21 Nisan 1461'de Bursa'ya ulaştığını, 12-21 Mayıs'ta Ankaraya vardığını, Kasım Bey'in donanmayla Trabzon'a 13 Temmuz 1461'de intikal edip aynı gün şehri kuşattığını, Mahmud Paşa'nın 13 Ağustos, Fatih'in de 14 Ağustos'ta Trabzon şehrine vardığını ve şehrin de 15 Ağustos 1461'de düştüğünü, Fatih'in dönüş yolunda Canik'ten 28 Ağustos - 6 Eylül arası Niksar'a geldiğini, 4 Aralık'ta

---

73 Tursun Bey, *a.g.e.*, s. 109; Âşıkpaşaoğlu, *a.g.e.*, s. 208; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihanüma*, C: II, Yay. F. R. Unat-M. A. Köymen, Ankara 1957, s. 752; İbn Kemal, *a.g.e.*, Defter VII, s. 195-196. Bulgar dağının neresi olduğu ve takip edilen yolların güzergâhı ile ilgili olarak bkz. Kırzıoğlu,"1461 "Turabuzon" Fethi Sırasında Fatih Sultan Mehmed'in Yaya Aştiği "Bulgar-Daği" Neresidir?", *VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961) Bildirileri*, Ankara 1967, s. 322-328; Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography Of The Pontus,* C: I, Washington 1985, s. 63; Bilgin, *Sürmene Tarihi*, İstanbul 1990, s. 124-126.

74 Tursun Bey, *a.g.e.*, s. 105; Âşıkpaşaoğlu, *a.g.e.*, s. 209; Neşri, *a.g.e.*, s. 746.

75 Tursun Bey, *a.g.e.*, s. 105; Edirneli Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi*, Yay. N. Atsız, İstanbul 1972, s. 118; Âşıkpaşaoğlu, *a.g.e.*, s. 209; Neşri, *a.g.e.*, s. 746.

76 İonnis Doukas, *Bizans Tarihi*, Çev. V. Mirmiroğlu, İstanbul 1956, s. 211.

77 Karamânî Mehmed Paşa, "Osmanlı Sultanları Tarihi", Çev, İ. Hakkı Konyalı, *Osmanlı Tarihleri I*, Yay. Atsız, İstanbul 1949, s. 354.

78 *Osmanlı Tarihi*, C: II, Ankara 1975, s. 55.

79 Miller, *a.g.e.*, s. 105.

Zağnos surlarında çatışma (Şakir Şeyihoğlu tablosu)

İstanbul üzerinden Edirne'ye ulaştığını belirtmektedirler. Ayrıca Niccola Egundino'nun Trabzon'un düşüşü ile ilgili raporunun, Anadolu'dan 21 Eylül'de postalandığını, Venedik'e 20 Ekim'de, Roma'ya 26 Ekim'de, 27 Ekimde de Volterre'ya ve 23 Mart 1462'de Bologna'ya vardığını, David'in başmabeyincisi Amoiroutzes'in 11 Aralık 1461'de fethin görgü tanığını Edirne'den Bessarion'a gönderdiğini yazmaktadır.[80] 1322 (1904-1905) tarihli Trabzon Salnâmesi'nde[81] ve Şakir Şevket'in eserinde Trabzon'un fetih tarihi H. 866 senesine tesadüf eden (M. 1461 senesi) Ağustos ayının 15. günü olduğu kaydedilmektedir.[82] Ş. Tekindağ ise şehrin fetih tarihinin 15 Ağustos 1461 olduğunu belirtmektedir.[83] F. Babinger de sefere katılan İtalyan Niccolo Sagundino'ya tayanarak fetih tarihinin 15 Ağustos 1461 olduğunu kaydetmektedir.[84] Trabzon'da yıl içinde aylık ve günlük yağışın en çok Ekim ayında olması[85], yağışlı bir anda fethin gerçekleşmesinin çok zor olduğu gerçeği göz önüne alındığında Trabzon'un fetih tarihinin 15 Ağustos 1461 olduğu kesinlik

80 Bryer – Winfield, *a.g.e.,* s. 61.
81 *Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon*, Def'a 22, Trabzon 1322, s. 261.
82 Şakir Şevket, *a.g.e.*, s. 58.
83 Tekindağ, "Trabzon", İA, C: XII/I, s. 462; Şehabeddin Tekindağ, "Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Fethi", *Bilgi Mecmuası*, C: XIII, S: 145, İstanbul 1953, s. 4-6.
84 Franz Babinger, "Fatih Sultan Mehmet ve İtalya", Trc. Bekir Sıtkı Baykal, *Belleten*, C: XVII, S: 65, s. 68.
85 *Trabzon Analitik Edütleri*, Ankara 1968, s. 16.

kazanmaktadır.[86]

Trabzon şehri fethedilince, Trabzon İmparatorluğu'na tâbi Giresun'dan Hopa'ya kadar bütün yerleşim yerleri Osmanlılara katıldı. Bölge sancak olarak teşkilatlandırıldı. Torul ve Canca kaleleri ile havalisi (Kürtün'ün sahil kesimindeki yerleşim yerlerinin haricindeki yerler) 1479 tarihinde Rakkas Sinan Bey tarafından zapt edilerek Trabzon sancağının fethi tamamlandı.[87] Fatih'in son başveziri Karamanî Mehmed Paşa'nın *"Mazahilit"* (Maçahel)'in 1479 yılında Fatih'in bölgeye gönderdiği ordu tarafından alındığı bilgisi[88] Osmanlı sınırlarının Çoruh nehrine kadar uzandığını göstermektedir. Nitekim 1556 tarihli bir arşiv kaydında *"Feth-i Hakanî'den berû, Çoruk* (Çoruh) suyundan berüsu Trabzon sancağıdır" denilmektedir.[89] 1486 tarihli Tahrirdefterinde *"Sarp"* köyünün Trabzon sancağı sınırları içinde bulunduğunun kaydedilmesi bu bilgilere kesinlik kazandırmaktadır.[90]

3. Trabzon Şehrinin Türkleşmesi

Trabzon ve yöresinin Türkleşmesi bölgeye yapılan iskânlar yanında şehirde ve çevrede yaşayan Hıristiyan Türklerin Müslümanlığı kabulü ile gerçekleştiği düşünülmektedir. Bu bölümde konu belgeler ışığında değerlendirilecektir.

3.1. Trabzon Şehir Nüfusu ve Şehre Yapılan İskânlar Yapılan İskânlar

a. XV. ve XVI. Yüzyıllarda Trabzon Şehir Nüfusu

Fetihten sonra Trabzon şehrinin nüfusu ile ilgili bilgi veren ilk arşiv malzemesi 1486 tarihli 828 numaralı *Trabzon Mufassal Timar Defteri*'dir. Bu deftere göre; 1486 yılında Trabzon şehrinde, bir mahalle ve on dokuz cemaatin oluşturduğu 257 hane, 1 mücerred

[86] Nitekim 1993 yılında kabul edilen doktora tezimde yukarıya aktardığımız değerlendirmeler (H.Bostan, *XV–XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1993, s. 5-6) akademik camiada dikkat çekmiştir (bkz. Kenan İnan, "Trabzon'un Osmanlılar Tarafından Fethi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: I, S: 14, Kayseri 2003, s. 78). Trabzon Büyükşehir Belediyesi tarafından 11 Ekim 2017 tarihinde Hamamizade Kültür Merkezinde "*Trabzon'un Fethi ve Fethin Tarihi Meselesi*" adıyla bir panel düzenledi. Bu panele Prof. Dr. Feridun Emecen, Prof. Dr. Kenan İnan ve ben konuşmacı olarak katıldık. Üçümüz de Trabzon'un fetih tarihinin 15 Ağustos 1461 olduğu konusunda mutabık kaldık ("Tarihi Deliller Trabzon'un 15 Ağustos'ta Fetih Edildiğini Gösteriyor", https://www.takamedya.com/tarihi-deliller-trabzon-un-15-agustos-ta-fetih-edildigini-gosteriyor/4033/ erişim tarihi: 24.12.2020). Trabzon Büyükşehir Belediye Başkanvekili Seyfullah Kınalı 26 Ekim 2018 tarihinde "her yıl 26 Ekim'de kutlanan fethin bundan sonra 15 Ağustos'ta kutlanacağını" duyurmakla birlikte ("Trabzon'un Fethi' tarihi değişiyor", https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/10/27/trabzonun-fethi-tarihi-degisiyor erşim tarihi: 24.12.2020), hala fetih kutlamalarının 26 Ekim'de yapılmaya devam edildiği görülmektedir ("Trabzon'un fethinin 559. yıl dönümü kutlandı", https://www.haberturk.com/trabzon-un-fethinin-559-yil-donumu-kutlandi-2848408 erişim tarihi: 24.12.2020).

[87] Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevarih*, C: II, İstanbul 1279, s. 568; Halil Edhem, "Trabzon'da Osmanlı Kitabeleri", *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, C: VIII, S: 48, İstanbul 1334, s. 335-336.

[88] Karamânî Mehmed Paşa, *a.g.e.*, s. 360; Kırzıoğlu, *Kıpçaklar*, s. 157.

[89] Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*,s. 48.

[90] *BOA*, MAD, Defter No: 828, s. 501.

(yetişkin bekâr erkek) ile birlikte Trabzon kalesinde görevli 203 nefer Müslüman, on beş mahalle ve bir cemaatin oluşturduğu 920 hane, 214 bîve (dul kadın), 61 mücerred ile birlikte 2 hane müsellem yamak ve 6 nefer de kale görevlisi Hıristiyan[91] olmak üzere tahminen 7575 kişiden oluşan bir nüfus bulunmaktaydı.[92] Nüfusun yaklaşık % 27'sini (2025 kişi) Müslümanlar, % 73'ünü de (5550 kişi) Hıristiyanlar oluşturmaktaydı. Müslümanlar kale surlarının çevrelediği alanda yaşarken, Hıristiyanların büyük bir çoğunluğu da kale dışında doğu ve batı mahallelerinde oturmaktaydı.[93]

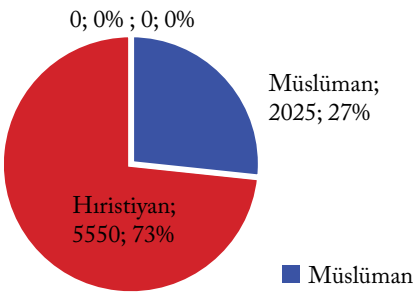

Grafik 1: *1486 yılında Trabzon şehir nüfusunun müslim ve gayr-i müslim olarak dağılımı*

1520 tarihli *İcmal Defteri*'ne ve 1515 ilâ 1532 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden *Timar Sicil Defteri*'ne göre Trabzon şehrinde Müslümanlara ait dokuz mahalle ve bir cemaat, Hıristiyanlara ait on dört mahalle bulunmaktaydı. Bu yerleşim birimlerinde 201 hane ve 195 nefer kale görevlisi Müslüman'a karşılık; 1084 hane, 148 bîve ve 21 mücerred Hıristiyan iskân etmekteydi.[94] Şehrin tahmini nüfusu 7750 kişi olup bunun yaklaşık % 22'sini (1720 kişi) Müslümanlar, % 78'ini de (6030 kişi) Hıristiyanlar oluşturuyordu. Hıristiyanların büyük çoğunluğu şehrin doğu ve bir kısmı da batısındaki kenar mahallelerde oturur iken, Müslümanların ise doğu varoşlarında yer alan bir mahalle ve bir cemaat dışında büyük çoğunluğunun kale surları ile çevrili alanda yaşadıkları tespit edilmektedir.[95]

---

91 *BOA*, MAD, Defter No: 828, s. 6-25, 511-584, 651-692.

92 Şehrin tahminî nüfusunun hesaplanmasında her hane 5 kişi ve her bîve de 4 kişi olarak ele alınmıştır. Hâne hakkında bkz. Ö. Lütfi Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası,* C: X, İstanbul 1953, s. 11-12; Nejat Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, S: 32, İstanbul 1979, s. 331-348; Halil İnalcık, "XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, C: XXIV, S: 93, Ankara 1960, s. 45. Arşiv kayıtlarında nefer olarak kaydedilen kale görevlilerinin üçte ikisi hâne olarak değerlendirilmiştir. Kale görevlilerinin evli olduklarına ilişkin bkz. *TŞS,* Defter No: 1818, s. 76b, 80a.

93 H. Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, s. 159 tablo: XX, 162 tablo: XXI.

94 *BOA*, TD, Defter No: 53, s. 5; *BOA*, TD, Defter No: 387, s. 716-717, 728, 767.

95 Bkz. Bostan, *a.g.e.,* s. 163 tablo: XXII, s. 165 tablo: XXIII.

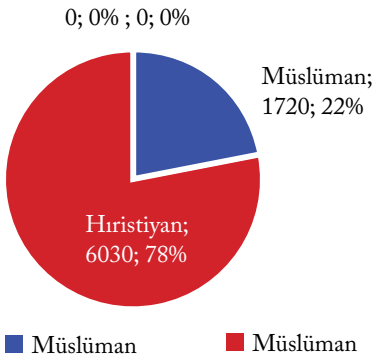

Grafik 2: *1515 yılında Trabzon şehrindeki müslim ve gayr-i müslim nüfusun dağılımı*

1554 tarihinde Trabzon şehrinde Müslümanlara ait yirmi beş mahalle ve bir cemaat bulunmaktaydı. Bunların dışında iki ayrı Hıristiyan mahallesinde toplam 3 hane Müslüman yaşamaktaydı. Hıristiyanlar ise on dokuz mahalleye dağılmışlardı. Müslüman mahallelerinden dokuzu kale surlarının çevrelediği alan içinde, dördü batı varoşlarında, biri güney varoşlarında ve onu da doğu varoşlarında yer almaktaydı. Daha önceki çalışmalarımızda yeri tespit edilemeyen Ahmed Çelebi Mescidi Mahallasi'nin 1583 tarihli tahrirde yer alan "*Kettanî*" ibaresinden dolayı Ketancı (Ketancızade) Mescidi Mahallesi olduğu düşünülmekte ve doğu varoşları içinde değerlendirilmektedir. Yine Saray-ı Amire yakınında bulunan Galimone (Şehre Küstü) Mahallesi Orta Hisar'da değil, doğu varoşlarında bulunduğu anlaşılmaktadır.

1554'de Trabzon şehrindeki iskân birimlerinde 574 hane ve 142 mücerred Müslüman, 674 hâne ve 278 mücerred Hıristiyan[96] olmak üzere toplam 6525 kişiden oluşan tahmini bir nüfus ikamet etmekteydi. Şehir nüfusunun yaklaşık % 46'sı (3012) Müslümanlardan, % 54'ü de (3513 kişi) Hıristiyanlardan oluşmaktaydı. Bu tarihte Müslüman nüfusun % 27.68'i kale surları içinde, % 35.19'u batı varoşlarında, % 1'i güney varoşlarında iskân ederken; % 36'sının da şehrin doğu varoşlarında yaşadığı tespit edilmektedir. Şehirdeki Hıristiyan nüfusunun tamamı şehir surları dışında oturmakta olup, bunların yaklaşık % 78'i doğu varoşlarında geriye kalanı da batı varoşlarında ikamet etmekteydi.

[96] *BOA*, TD, Defter No: 288, s. 6-28.

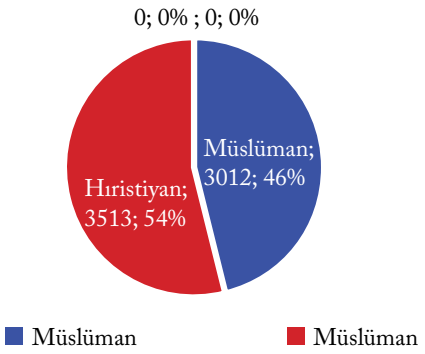

Grafik 3: *1554 yılında Trabzon şehri nüfusunun müslim ve gayr-i müslim olarak dağılım*1

1583'te Trabzon şehrinde Müslümanlara ait yirmi sekiz mahalle ve bir cemaat, Hıristiyanlara ait yirmi mahalle ve iki topluluk bulunmaktaydı.[97] Bu iskân birimlerinde Müslümanlara ait 1134 hâne[98] ve 103 nefer kale görevlisi[99], Hıristiyanlara ait 980 hane ve 1 mücerred[100] olmak üzere yaklaşık 11000 kişiden oluşan bir nüfus oturmakta idi. Şehirdeki bu nüfusun yaklaşık % 55'ini (6100 kişi) Müslümanlar, % 45'ini de (4900 kişi) Hıristiyanlar oluşturuyordu. Tahminen 6100 kişiden oluşan Müslüman nüfusun kale görevlileri ile birlikte yaklaşık % 29.47'si kale surlarının çevrelediği alan olan Ortahisar ve Aşağıhisar'da, % 32.54'ü doğu varoşlarında, %3 6.57'si batı varoşlarında, % 1.31'i güney varoşlarında iskân etmekteydi. 4900 kişiden oluştuğu tahmin edilen Hıristiyan nüfusun yaklaşık % 81'i doğu varoşlarında, % 17.34'ü batı varoşlarında, geriye kalanı da güney varoşlarında ikamet ettiği yapılan hesaplamalardan ortaya çıkmaktadır.

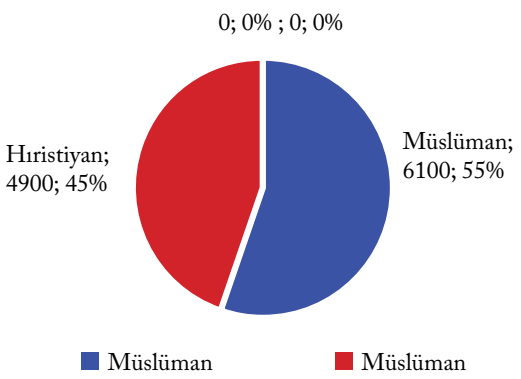

Grafik 4: *1583 yılında Trabzon şehir nüfusunun müslim ve gayr-i müslim olarak dağılımı*

97 *TK.KKA*, TD, Defter No: 29, s. 6/b-18b.
98 *TK. KKA*,TD, Defter No:29, s. 6b-10b, 11a-13a, 18b.
99 *TK. KKA*, TD, Defter No: 355, s. 1a.
100 *TK. KKA*, TD, Defter No: 29, s. 13a-18b.

1486'da şehirdeki tahmini Müslüman nüfusu 2025 kişi iken 1583'te 6100 kişiye yükselmiştir. 97 yıllık sürede Müslüman nüfusu yaklaşık % 200 oranında artmıştır. Aynı dönemde Hıristiyanların tahmini nüfusu ise 5550 kişiden 4901 kişiye düşmüştür. Bu dönemde Hıristiyan nüfusu yaklaşık % 13 oranında azalmıştır.

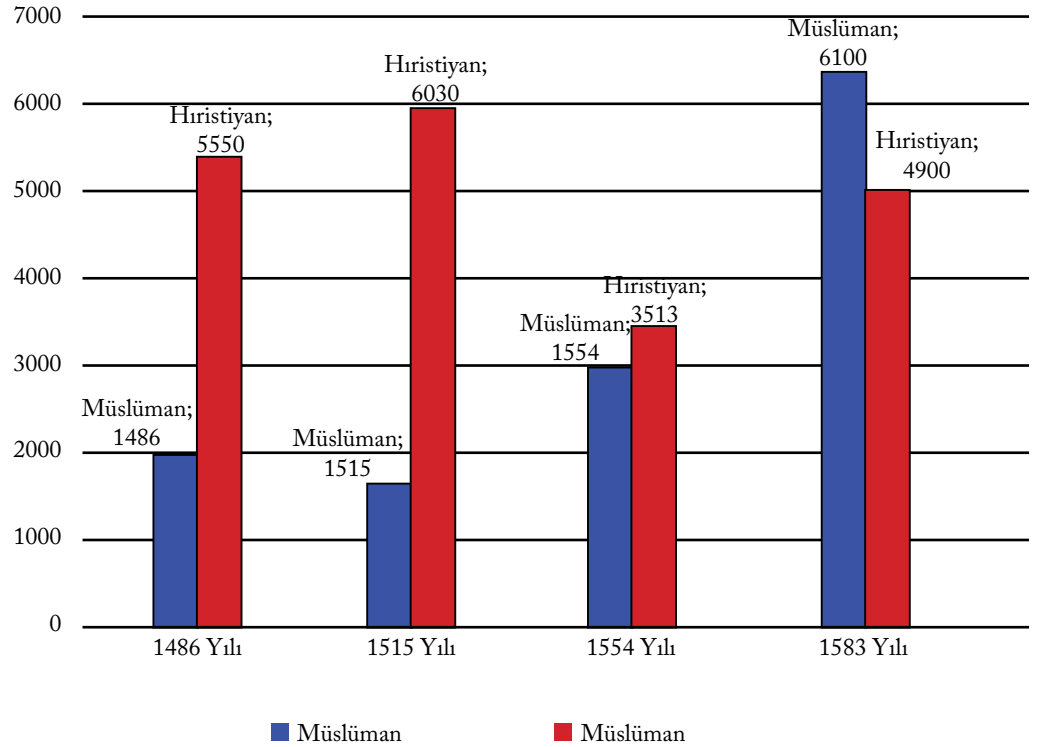

Grafik 5: *1486-1583 yılları arasında Trabzon şehir nüfusunun müslim ve gayr-i müslim olarak dağılımı*

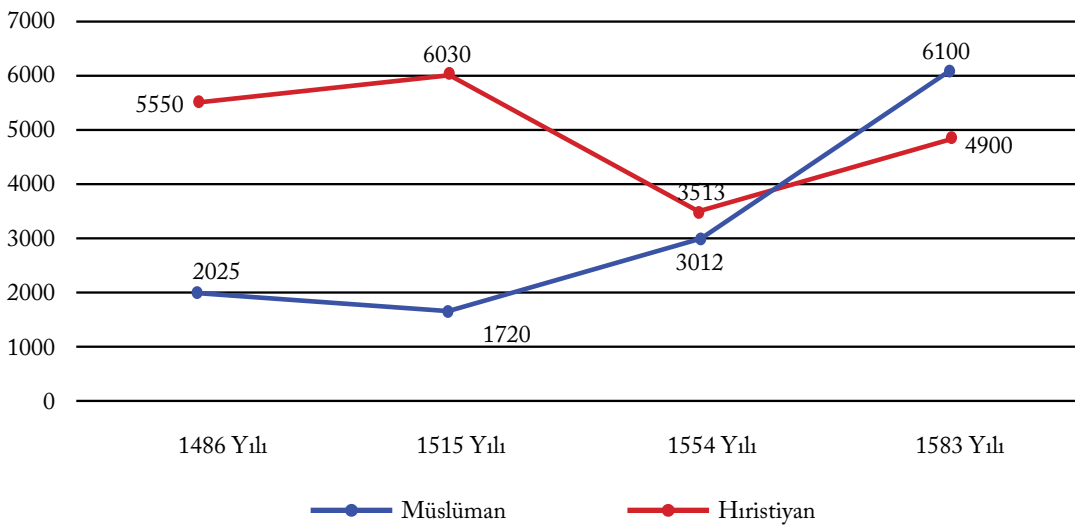

Grafik 6: *1486-1583 yılları arasında Trabzon şehrindeki müslim ve gayr-i müslim nüfusun artış ve düşüş çizelgesi*

b. Trabzon Şehir Nüfusunun Artış ve Düşüş Nedenleri

1486-1583 tarihleri arasında geçen yaklaşık bir yüzyıllık zaman diliminde şehrin Hıristiyan ve Müslümanlardan oluşan toplam tahmini nüfusu 7.575 kişiden 11.000 kişiye yükselerek yaklaşık % 45 oranında artmıştır. Bu artışın Fernand Braudel'in Akdeniz ülkeleri ve Osmanlı şehirleri için XVI. yüzyıl boyunca % 100'lük nüfus artışı görüşüyle[101] pek uyuşmamaktadır. Bunun nedeni nedir? Trabzon şehrinden başka yerlere büyük çaplı bir iskân mı söz konusu, ya da büyük bir afet mi yaşandı?

Bu ve buna benzer sorulara cevap vermeden önce fethin öncesinde Trabzon şehrinin nüfusunun ne kadar olduğunun tespiti gerekmektedir.

b.a. Fetihten Önce Trabzon Şehrinin Nüfusu

Trabzon'u 1436-1438 yılları arasında ziyaret eden İspanyol Seyyah Pero Tafur, şehrin nüfusunun yaklaşık 4000 kişi olduğunu yazmaktadır.[102] Anthoney Bryer, Pero Tafur'un verdiği rakamın az olduğunu ve şehrin nüfusunun XIV. yüzyılda 6000 kişi olması gerektiğini belirtmektedir. Aynı yazar, Trabzon şehir nüfusunun, fetihten önce halkın bir kısmının kaçmasından dolayı, 4000 veya 5000 kişiye düşmüş olabileceğini tahmin etmektedir.[103]

Arşiv malzemesi verilerine göre, fetihten yirmi beş yıl sonra şehirdeki Hıristiyan nüfus 5550 kişiden ibaretti. Hıristiyan nüfusun bir bölümünün fetih sırasında İstanbul ve başka yerlere sürgün edildiği göz önüne alınırsa, fetihten önce şehir nüfusunun 6000 kişiye yakın olduğunu tahmin etmek yanlış olmasa gerekir.

b.b. Trabzon Şehrinde Dışa ve İçe Yönelik İskân

İskân bir yerden başka bir yere yerleşme veya yerleştirme anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti yeni fethettiği yerlere Türk unsurunu yerleştirmek, yörenin emniyetini ve imarını sağlamak ve araziyi daha verimli kullanmak amacıyla genelde toplu iskânlarda bulunmuştur. Halkın kendi isteğiyle yerleşmesine izin verildiği gibi sürgün yoluyla da iskânlar yapılmıştır. Devlet politikası olarak gerçekleşen iskânlar; dışa yönelik olduğu gibi içe yönelik olarak da gerçekleşmiştir.[104]

---

101 Bkz. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, Çev. M. Ali Kılıçbay, İstanbul 1989, s. 269-276.

102 *Travels and Adventures (1435-1439)*, Çev. Malcolm Letts, London 1926, s. 131.

103 Bkz. "The Tourkokratia in the Pontos: Some Problems and Preliminary Conclusion", *The Empire of Trebizond and the Pontos*, London 1980, s. 37.

104 Osmanlı Devleti'nde takip edilen iskân siyaseti ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, S: 2, Ankara 1942, s. 292-293; Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", ***İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,*** C: XI, S: 1, İstanbul 1949-1950, s. 544-545; C: XIII, S: 1, İstanbul 1952, s. 56-78; C: XV, S: 1, İstanbul 1953,s. 209-231; Cengiz Orhonlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı",

15 Ağustos 1461 tarihinde Trabzon şehri ve çevresinin fethinden hemen sonra şehre yönelik olarak; büyük bir kısmı sürgün yoluyla olmak üzere hem dışa dönük, hem de içe dönük bir iskân siyaseti uygulanmıştır. Bu arada şehre önemli ölçüde kendiliğinden yerleşmelere de izin verilmiştir.

Fatih Sultan Mehmed Han, Trabzon'un fethi akabinde İmparator David'i, ailesini, akrabalarını ve ileri gelen yöneticileri ile zenginleri, çoluk çocukları ile birlikte İstanbul'a sürdü. Bunların dışında bir kısım halkı İstanbul'a sürdüğü ve bir kısım genci kendi hizmetini görmek üzere saraya aldığı ve bir kısmını da Yeniçerilere dâhil ettiği dönemin müverrihlerinin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır.[105] Trabzon şehrinden sürülen gayr-i Müslimlere karşılık bir kısım Müslüman Türk de Trabzon'a sürülerek Hıristiyanlardan boşaltılan yerlere yerleştirilmiştir.[106] Trabzon şehrinden sürülen Hıristiyanlar ve buraya yerleştirilen Müslüman Türklerin sayısı hakkında dönemin müverrihleri kesin bir bilgi vermemektedir. Ancak şehirden sürgün edilen gayr-i Müslim nüfusun hatırı sayılır sayıda olduğu anlaşılmaktadır.

b.b.a. Dışa Yönelik İskân ve Sürgünler

Trabzon sancağında ve özellikle Trabzon şehrinde fetihle birlikte dışa ve içe dönük bir sürgün siyasetinin izlendiği dönemin kaynaklarında belirtilmektedir. Ancak kaç hanenin veya kişinin sürgüne tabi tutulduğu hakkında kesin sayı verilmemekte, verilen sayılar da birbiriyle çelişmektedir. Bize bu konuda kesin sayı verecek bir arşiv kaydı da bulunmamaktadır. Bununla birlikte 1486 tarihli *Mufassal Timar Defteri,* dışa dönük iskân meselesine kısmen açıklık getirmektedir. Bu defterdeki değişik kayıtlarda Trabzon sancağında fetihten hemen sonra bazı Hıristiyan bağ, bahçe ve asiyap sahiplerinin Rumeli'ye ve İstanbul'a Fatih Sultan Mehmed Han, bilahare de Trabzon sancağının ilk sancakbeyleri Kasım Bey ve Umur Bey tarafından sürüldükleri görülmektedir.[107]

1486 tarihli defterde yer alan bilgilere göre fethin hemen ardından İstanbul'a sürülen mülk sahiplerinin kesin sayısı 19 hane olup, bunların dışında nice mülklerin "*bir kaç kâfirin imiş İstanbul'a sürgün olmuşlardır*" kaydından anlaşılacağı üzere sayıları kesin

Türk Kültürü Araştırmaları, C: XV, S: 1-2, Ankara 1976, s. 269-288; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskan Teşebbüsü 1691-1696*, İstanbul 1987, s. 30-39, 44-54; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988, s. 2-6, 28-42 v.d.

105 Tursun Bey, *a.g.e.*, s. 110; Laonicus Chalkokondyles'in *Corpus Seriptorum Historiae Byzantinac*(C: XXXII) eserine atfen Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583)*, İstanbul 1981, s. 5-6; İonnis Doukas, *Bizans Tarihi*, Çev. V. Mirmiroğlu, İstanbul 1956, s. 211; Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*, Çev. C. Rigs, Princeton 1954, s. 175; ayr. bkz. *a.g.e.*, Çev. Karolidi, İstanbul 1328, s. 156; *16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi*, Çev. Ş. Baştav, Ankara 1973, s. 162-163.

106 Neşrî, *a.g.e.*, s. 753; Âşıkpaşaoğlu, *a.g.e.*, s. 208.

107 *BOA*, MAD, Defter No: 828, muh. sy.

olarak bilinmeyen çok sayıda mülk sahibi İstanbul'a sürülmüştür.[108] Bu cümleden olarak Rumeli'ye Trabzon'dan 58 hâne Hıristiyan sipahi sürülmüştür.[109] Trabzon'dan İstanbul ve Rumeli'ye sürülen Hıristiyan sipahilerden sayıları kesin olarak bilinenlerin toplamı 77 hanedir. Bunların dışında 11 kişinin *"hain olup kaçtığı"*[110], 1 kişinin *"Tekvur zamanından beri kayıp olduğu"*[111], iki kişinin *"Şeyh"*(Şeyh Cüneyd) tarafından katledildiği[112], 13 Hıristiyan sipahinin de *"fevt"* olmasından dolayı bunlara ait mülklerin timara çevrildiği kaydedilmektedir.[113] Bu bilgiler, 1515 ve 1583 tarihli *Tahrir Defterlerinde* de aşağı yukarı aynen tekrarlanmaktadır.[114] Trabzon sancağından İstanbul ve Rumeli'ye sürülen veya farklı sebeplerle sancağı terk eden Hıristiyan mülk sahiplerinin nerede oturduklarına ilişkin kayıtlar bulunmadığından ve bunlara ait mülklerin ve bâgâttan elde edilen şira hisselerinin ayrı ayrı kazalarda bulunmasından dolayı bunların Trabzon şehrinde oturan Tekfur'un görevlileri olduğu düşünülmektedir.

Sürgün edilenlerin aileleriyle birlikte nüfusları yaklaşık olarak 400-500 dolayında idi. Bunların dışında bazı müverrihlere göre 800[115] ve bazı müverrihlere göre de 1500 genci[116] Fatih'in İstanbul'a gönderdiği ve bunlardan başka birçok kişiyi farklı yerlere sürdüğü düşünülürse, Trabzon şehrinden başka yerlere sürülen Hıristiyanların sayısı 2000 ilâ 2500 kişiye ulaşmaktadır. Bu da fetihten önceki şehirdeki nüfusun üçte birini oluşturmaktaydı.

Fetihten sonra Trabzon şehrinde Hıristiyan nüfusla ilgili ikinci bir sürgün hadisesi 1515-1553 yılları arasında olmuştur. Bu ikinci sürgün hadisesi sırasında Hıristiyan nüfus Bendereğli (Karadeniz Ereğlisi), İstanbul, Niğbolu, Kefe ve Tokat'a sürülmüştür. Trabzon sancağına ait *Tahrir Defterleri*'nde ikinci sürgünle ilgili kayıtlar yoksa da zimmî nüfusun sürüldükleri sancaklara ait tahrirlerde gerekli bilgiler mevcuttur.

1515-1516 tarihli tahrir verilerine göre Bendereğli'de altı hâne "*Trabzonî*" diye

---

108 *BOA*, MAD, Defter No: 828, s. 29. 56, 101, 137, 198, 206, 271, 327, 338, 362, 378, 409, 503, 531, 542, 546, 556, 558, 588, 623. Fatih devri sonlarında İstanbul mahallelerine yerleşmiş olan Trabzonlular için bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Ankara 1958, s. 77. Fetihten sonra Trabzon'dan İstanbul'a gayr-i Müslimlerin sürüldüğüne dair bkz. İnalcık, "Mehmed II", *İA,* C: VII, İstanbul 1978, s. 520; a.mlf., "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası",Çev. Fahri Unan, *Onkokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S: 3, Samsun 1988, s. 217-218.

109 *BOA*, MAD, Defter No: 828, s. 34, 44, 46, 58, 89, 103, 132, 134, 143, 197, 213, 214, 229, 237, 242, 251, 262, 272, 277, 285, 338, 339, 367, 381, 388, 391, 392, 398, 412, 417, 427, 429, 446, 503, 504, 511, 523, 529, 530, 531, 534, 542, 548, 550, 551, 553, 565, 567, 576, 580, 582, 590, 623, 627, 666, 676, 692.

110 *BOA*, MAD, Defter No: 828, s. 44, 137, 145, 222, 232, 238, 327, 380, 512, 576, 623, 666.

111 *BOA*, MAD, Defter No: 828, s. 101.

112 *BOA*, MAD, Defter No:828, s. 518, 667.

113 *BOA,*MAD, Defter No: 828, s. 235, 327, 443, 459, 469, 512, 532, 590.

114 *BOA*, TD, Defter No: 52, s. 8, 12, 14, 35, 45, 61, 63, 64, 73, 74, 77, 84, 86, 99, 104, 115, 117, 120 122, 128, 130, 131, 141, 149, 150, 152, 162, 183, 184, 185, 195, 198, 206, 216, 220, 221, 226, 240, 242, 244, 255, 260, 262, 277, 278, 290, 294, 300, 302, 304, 328, 357, 381, 463, 470, 473, 481, 482, 493, 496, 503, 514, 521, 768, 790; *TK. KKA*, TD, Defter No: 29, s. 44a; *TK. KKA,*TD, Defter No: 43, s. 5b, 8a.

115 Chalkolkondyles'in *Corpus Seriptorum Byzantinac* (C: XXXII) eserine atfen Lowry, *a.g.e*., s. 56; *16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 162-163.

116 Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*, s. 175.

anılan bir Hıristiyan nüfus bulunmaktaydı.[117]

1528-1529 (H. 935) tarihli ve 370 numaralı *Tapu Tahrir Defteri*'nde Niğbolu sancağına tabi Lofça kazasının mahalleleri arasında *"mahalle-i Trabzonluyan"* adında bir mahalle bulunmaktadır. Adı geçen mahallede yaşayanların zimmî olduğu ve 9 hâneden ibaret bulundukları kaydedilmektedir.[118] 1540 (H.947) tarihli İstanbul *Tahrir Defteri*'nde yer alan bilgilere göre Trabzon'dan İstanbul'a 18 hanesi Ermeni olmak üzere toplam 297 hane Hıristiyan sürülmüştür.[119]

1542 tarihli Kefe sancağı tahrir kayıtlarından Kefe şehir merkezinde "*cemaat-ı Trabzoniyan*" adıyla anılan ve Trabzon'dan yeni getirildikleri anlaşılan 64 haneden oluşan bir gayr-i Müslim topluluğun bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Yine 1520 ve 1542 tarihli kayıtlarda cemaat olarak kaydedilen ve önemli bir bölümü Kefe şehrinde bulunan gayr-i Müslimlerin büyük bir kısmının Trabzon sancağından Kefe sancağının çeşitli şehirlerine yerleştirildiği anlaşılmaktadır.[120]

Yine 1554 (H. 961) tarihli Tahrir Defteri'nde Tokat şehrinin mahallelerinden Pazarcık'ta *"Trabzonî"* diye anılan 3 haneye rastlanmaktadır.[121]

Kocaeli sancağına ait 1561 tarihli Vakıf Tahrir Defteri'nde yer alan kayıtlara göre Çengelköy nüfusu içinde 6 nefer Hıristiyan Trabzonlu bulunmaktaydı. Yine aynı tarihlerde Kadıköy'de 1 nefer Hıristiyan Trabzonlunun kaydı görülmektedir.[122]

1563-1564 tarihli kayıtlarda Çengelköy'de bir Trabzonlu iskân etmekteydi.[123]

Evliya Çelebi, Kanunî Sultan Süleyman'ın emri ile tesis edilen Yeniköy kasabasının 3000 kadar evden (hâneden) oluştuğunu ve burada yaşayan halkın tamamının "*Trabzonlu*" olduğunu belirtmektedir.[124] Yine Evliya Çelebi, Arnavutköy'de 1000 kadar Rum ve Yahudi evi bulunduğunu ve *"Rum Hıristiyanların çoğunun Lâz*" olduğunu kaydederken[125],

---

117 Suraiya Faroqhi, *Osmanlılarda Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul 1993, s. 138.

118 *BOA*, TD, Defter No: 370, s. 531.

119 *BOA*, TD, Defter No: 210, s. 25-30. Benzer bilgiler 1545 (H. 952) tarihli defterde de tekrarlanmaktadır. Bkz. *BOA*, TD, Defter No: 240, s. 41, 82-85.

120 Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyeti'nde Kefe (1475-1600)*, Ankara 2000, s. 201, 228-229, 236-237, 244-245, 259-260, 268, 278.

121 *BOA*, TD, Defter No: 287, s. 66.

122 *TK.KKA*, TD, Defter No: 579, s. 23a, 23b, 24a, 46b.

123 Yıldırım Tilaver - A. Handan Yener ve Nusret Sönmez, Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Şer'iyye Sicil Defteri 1562-1564 (h. 970-971), *(1.-98. Varaklar*), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Lisans Tezi, İstanbul 2004, s. 379-385, 386-389.

124 Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zılli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C: I, 2. Kitap, Ed. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, İstanbul 2008, s. 419. Bu konuda ayrıca bkz. Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1998, s. 264.

125 Evliya Çelebi, *a.g.e.,* C: I, 2. Kitap s. 414.

Robert Mantran bunların *"Trabzon kökenli Rumlar"* olduklarını ifade etmektedir.[126]

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler ve Mantran'ın değerlendirmeleri göz önüne alınırsa, XVI. asırda İstanbul'un Yeniköy ve Arnavutköy kasabalarında Trabzon sancağından sürülen yaklaşık 3500 hane Hıristiyan'ın yaşadığı anlaşılmaktadır. Bunların çoğunun Trabzon sancağının kaza ve nahiyelerinden ve bir kısmının da Trabzon şehrinden sürüldükleri düşünülmektedir.

1515-1553 yılları arasında gerçekleşen dışa yönelik ikinci iskân hareketinde 3500-4500 Hıristiyan Trabzon şehrinden başta İstanbul olmak üzere başka sancaklara yerleştirilmiştir. Nitekim 1518 tarihli bir kayıtta Trabzon şehrindeki Hıristiyan nüfus yaklaşık 6850 kişi iken,[127] 1520-1532 tarihleri arasındaki kayıtları içeren defterlerde 6000 düşmüş,[128] 1554 tarihli Tahrir Defteri'nin verdiği bilgilere göre de 3500'lere inmiştir.[129] 1518-1554 tarihleri arasındaki arşiv malzemesinin içinde Trabzon şehrindeki Hıristiyan nüfusun 2 hane dışında ihtida ettiğine dair bir kayıt olmadığına göre eldeki bu bilgileri başka türlü yorumlamak da mümkün değildir.

XV. ve XVI. yüzyıllarda Trabzon şehrinde dışa yönelik iskân siyasetinin yalnız Hıristiyanlar için değil aynı zamanda Müslümanlar için de uygulandığı görülmektedir. Nitekim 1475-1476 (H.880) yıllarda Hasköy'e bağlı bazı köylerdeki *"Murad Bey veled-i Malkoç"* evlatlık vakfının Trabzonlu Hamza'ya timara verildiği görülmektedir.[130] 1487 yılında Vulçıtrın sancağında *"Yunus Trabzonî"* timar tasarruf etmekteydi.[131] 1501 tarihinden önce İskenderiye kalesinin kapudanlık görevi Yunus Trabzonî'nin elindeydi[132]. 1518 yılında Trabzonlu Süleyman Çelebi, Yahya Çelebi ve Budak adlı şahıslar Mardin sancağında zeamet tasarruf ediyorlardı.[133] 1554 tarihli Tahrir Defteri'ndeki kayıtlara göre Tokat'ın *"Pazarcık nâm-ı diğer Semerkandî"* mahallesinde Ramazan Trabzonî adında bir hane sahibi bulunmaktaydı.[134] 1543 yılında Ayıntab kalesi mertleri içinde Hamza Trabzonî'ye tesadüf edilmektedir.[135] Yine Diyarbakır'da Hızır Trabzonî adında birinin timar tasarruf ettiği bilinmektedir.[136] 1533-1534 tarihli kayıtlarda İstanbul'daki "*cemaat-ı gılman-ı acemiyan*" arasında çakırcı, doğancı ve sarrâc olarak görev yapan 21 nefer Müslüman Trabzonlu'ya rastlanmaktadır.[137] 1516-1518 tarihli 60 numaralı *Tapu Tahrir Defteri*'nde *"Trabzonlu Kara*

126 *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul I*, Çev. M.A. Kılıçbay ve E. Özcan, Ankara 1986, s. 57 dpn 40.
127 *BOA*, Timar Zeamet Tevcih Defteri (= TZTD), Defter No: 1, s. 794.
128 *BOA*, TD, Defter No: 53, s. 5; *BOA*, TD, Defter No: 387, s. 716, 717.
129 *BOA*, TD, Defter No: 288, s. 10-14, 16-18, 20, 23-25, 26.
130 M. Tayyip Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952, s. 276.
131 Bu bilgi Vulçıtrın Sancağı üzerinde çalışan Prof. Dr. İskender Rıza'dan alınmıştır.
132 İlhan Şahin-Feridun Emecen, *Ahkâm Defteri*, İstanbul 1994, s 74.
133 Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969, s. 141, 152, 153.
134 *BOA*, TD, Defter No: 287, s. 11.
135 Hüseyin Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntab Livası I*, İstanbul 1988, s. 314, 375, 376.
136 Ö. Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s. 786.
137 *BOA*, Kâmil Kepeci (=KK), Büyük Ruznâm*çe Ka*lemi (=BRK),Defter No: 1863, s. 24, 34, 123, 182.

*Mustafa"*nın Bayburt sancağının sipahilerinden olduğu ve 1522-1525 tarihli 95 numaralı *Tahrir Defteri*'nde de *"Dergâh-ı Âlî yeniçerilerinden Trabzonlu İskender'in"* aynı sancakta timar sahibi bulunduğu anlaşılmaktadır.[138]

1518 yılında *Hacı Trabzonî*'nin Harput sancağında timar tasarruf ettiği,[139] 1530 yılında da Şüca ve Üveys Trabzonî'nin Kemah sancağında timarlı sipahi oldukları görülmektedir.[140]

1542 tarihli bir tahrir kaydında Kefe şehrinin İç kaledeki Frenk Hisarı semtinin Nasuh Reis mahallesinde Trabzonlu Hamza b. Mahmud isimli şahsın iskân ettiği belirtilmektedir. Kefe'ye yerleştirilen Trabzonlu Müslümanların birkaç kişi ile sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır.[141]

1562 tarihli bir kayıtta İstanbul'da Trabzonlu Mahmud adında birinin *"sâkin"* olduğu ve Trabzon'da bulunan evinin satıldığı belirtilmektedir.[142]

Bu bilgilerin ışığında yaklaşık 100 kişiden oluşan Trabzonlu Müslüman Türk nüfusun Trabzon şehri dışında başka sancaklarda oturduğu görülmektedir. Bunların sürgüne tabi tutulduklarına dair bir kayıt yoksa da muhtemelen bunlar ya bu sancaklara sürülmüş ya da kendiliğinden yerleşmişler veya görevlendirilmişlerdir.

1590-1591 (H. 999) tarihli Kocaeli sancağına ait Tahrir Defteri'nde yer alan kayıtlara göre Üsküdar kasabasının mahallelerinden biri "*Ahmet Çelebi Trabzonî"* olup, bu mahallede muhtemelen Trabzon şehir merkezinden gelen veya getirilen 16 hanenin iskân ettiği görülmektedir.[143] Aynı sancağa ait XVII. yüzyılın ilk çeyreğine ait defterde de bu mahalle ile ilgili bilgiler aynen tekrarlanmakta ve mahallede 15 hanenin ikamet ettiği kaydedilmektedir.[144]

Yine 1515 tarihli kayıtlarda 3 hane Trabzonlunun Giresun şehrinde oturduğu görülmektedir.[145]

Dışa yönelik iskâna etki edebileceği düşünülen başka etkenler arasında şu hadiseler zikredilebilir: 1514 yılında Trabzon'da büyük hasara yol açan bir yangının çıkması,[146] yine 1565-1566 tarihli *Trabzon Şer'iyye Sicili'n*de yer alan dört ayrı kayıtta belirtildiği üzere

138 İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 146, 147.
139 M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara 1989, s. 185, 186.
140 Miroğlu, *Kemah Sancağı* ve Erzincan *Kazası (1520-1566),* Ankara 1990, s. 168.
141 Öztürk, *a.g.e.*, s. 229 dpn. 124.
142 *TŞS*, Defter No: 1817, s. 9a.
143 *BOA*, TD, Defter No: 630, s. 518.
144 H. Bostan, "Üsküdar'ın Sınırları ve Demografisi (XV-XIX. Yüzyıl)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X (19-20-21 Ekim 2018) Bildiriler I*, İstanbul 2019, s. 129, 132, 134.
145 *BOA*, TD, Defter No: 52, s. 603, 604.
146 Sümer, *Tirebolu Tarihi*, s. 82.

şehir halkının vebadan dolayı *"perâkende"* olması. Halkın perâkende olmasından dolayı bazı vakıflara ait gelir getiren yerlerden mukataaya verilen yerleri ellerinde bulunduran şahısların vakfa vereceği paradan indirim yapıldığı görülmektedir. Ancak bu indirimin halk dönünceye kadar geçerli olduğuna işaret edilmektedir.[147] Perâkende olan halkın geri dönüp dönmediğine dair sicillerde bir bilgiye tesadüf edilmemiştir.

b.b.b. İçe Yönelik İskân ve Sürgünler

İçe yönelik iskâna gelince, fetihten sonra Trabzon şehrine sürgün yoluyla Müslüman Türklerin yerleştirildiğini o devrin müverrihleri belirtirse de bunların nereden sürüldüğü ve sayılarının ne kadar olduğu konusunda bilgi vermemektedir. Bu konudaki bilgileri Trabzon sancağına ait *Tahrir Defterleri*'nden elde etmek mümkündür. Zira bu defterlerde hem Trabzon sancağı geneline ve hem de Trabzon şehrine yerleştirilen Müslüman Türkler konusunda geniş malumat bulunmaktadır.

1486 tarihli *Mufassal Timar Defteri*'nde yer alan bilgilere göre, Trabzon şehrine ilk iskân edilen Müslüman Türklerin büyük bir çoğunluğu sürgün yoluyla, geriye kalanı da kendi istekleriyle yerleşmişlerdir. Sürgün yoluyla iskân emrini Fatih Sultan Mehmed vermiştir. Sürgün yoluyla Trabzon şehrine yerleştirilen Müslüman Türkler 202 hane olup bunlar Niksar, Sonisa[148] ma'a Kalanik, Lâdik, Amasya, Bafra, Osmancık, İskilip, Çorumlu, Gümüş,[149] Merzifon, Tokat, Samsun şehri, Samsun nahiyesi, Turhal, Zile, Göl-Canik,[150] Satılmış-Canik,[151] Kağala ve Gedegare[152] gibi Orta Anadolu şehir ve kasabalarındandı.[153] Bu bölgedeki yerleşim yerlerinin önemli bir kısmı Çepnilerden olduğu kuvvetle muhtemel olan Hacıemiroğulları ve Taceddinoğullarının hâkimiyet sahası içinde bulunmaktaydı.

Trabzon şehrine kendi istekleriyle yerleşen Müslüman Türkler 56 hâne olup,[154] bunların nereli olduklarına dar kayıtlarda bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen bunlar da yakın sancaklardan gelerek Trabzon şehrine yerleşmişlerdir.

Bunların dışında Trabzon kalesinde görev yapan toplam 118 nefer Müslüman kale müstahfızı ve azeb de başka sancaklardan getirtilip görevlendirilmiştir.

Bu bilgilerden fetihten sonra Trabzon şehrinde takip edilen iskân politikası sonucunda yaklaşık 2000 kişiden oluşan bir Müslüman Türk grubunun şehre yerleştirildiği

147 *TŞS*, Defter No: 1818, s. 26b, 59a, 66a.
148 Eskiden bir kaza olan Sonisa, bugün Amasya'nın Taşova kazasına bağlı Yeşilırmak kıyısında bir köydür.
149 Bu yerleşim birimi bugün Amasya'nın Gümüşhacıköy kazasına bağlı bir nahiye merkezinin adıdır.
150 Ordu'ya bağlı Gölköy kazasının eski adıdır.
151 Ordu'ya bağlı Perşembe kazasının eski adıdır.
152 Bugünkü Samsun'a bağlı Vezirköprü kazasının eski adıdır.
153 *BOA*, MAD, Defter No: 828, s. 6-10.
154 *BOA*, MAD, Defter No: 828, s.10-11.

ortaya çıkmaktadır.[155]

1515 tarihli Trabzon livasına ait *Tahrir Defteri*'nin Trabzon şehri ile ilgili kısmı kayıp olduğundan, 1520 tarihli *İcmal Defteri* ve 1515 ilâ 1532 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden *Timar Sicil Defteri nüfusun icmâlini verdiğinden* 1486 ilâ 1520 yılları arasında şehre Müslüman Türk nüfusunun yerleştirilip yerleştirilmediği konusunda 9 nefer haricinde bir bilgiye tesadüf edilememektedir. Bu 9 neferin Trabzon kalesinde görev yapan azebler olduğu görülmektedir. Bunlar da Samsun, Bursa, Gelibolu, İzmir, Edirne, Canik ve Kefeli idi.[156]

1486-1520 yılları arasında Müslüman Türk nüfusunun çoğalması gerekirken yaklaşık 2000'den 1700 kişiye düştüğü görülmektedir. Bu dönemde Müslüman nüfusun azalmasında, bilhassa Safevî ve Kölemenlerle savaş hali bulunması dolayısıyla ahali naklinin durması, buna mukabil Trabzon dışına hane nakli gibi sebepler rol oynamış olmalıdır.

Ancak Fatih Sultan Mehmed Han zamanında Karamanlı Türkmenleri, Şehzâde Sultan Selim'in sancakbeyliği ve tahta geçtiği dönemde de Trabzon sancağına ve şehir merkezine Akkoyunlu, Dülkadirli ve Karamanlı Türkmenlerinin yerleştirildiği bilinmektedir.

Nitekim Şehzâde Sultan Selim'in Trabzon sancakbeyliği sırasında Şah İsmail'in 1501 yılında Tebriz'i işgal etmesi sonuçunda bu şahsın zulmünden kaçan çok sayıda Sünnî Akkoyunlu Türkmeni ile başta Ferruhşâd Bey olmak üzere onunla birlikte 12 Akkoyunlu beyi Trabzon sancağına iltica etmişti. Bunların içinde Akkoyunlu padişahı Murad Han'ın soyundan gelme Muradhanlılar (Muradhanoğulları) ve yine Akkoyunlu padişahı Yakub'un soyundan gelen Yakubhanoğullarıda vardı. Kemalpaşazâde'nin verdiği bilgiye göre; son Akkoyunlu Sultanı Murad Han da Bağdad'ın Safeviler tarafından işgalinden sonra Trabzon'a gelerek Şehzâde Selim'e sığındı. Selim de *"Kızılbaş"*lardan aldığı kaleleri onun idaresine verdi.[157] Sultan Murad Han'ın oğulları Yakub ve Hasan mirzâlar babalarından önce Trabzon'a gelmişlerdi.[158] Bunlar Trabzon'da Muradhanzâdeler olarak anılmaktaydı. Yine 1583 tarihli *Tahrir Defteri*'nde Hatuniye Camii İmareti mahallesinde *"Muradhanî veled-i Abdullah"* adıyla bir hânenin kaydı söz konusudur.[159] Muhtemelen bu hane sahibi Muradhanlı sülalesindendir. Bu aileden Ali Paşa ve Ömer Paşa'nın XVII. yüzyılın ilk ya-

[155] *BOA*, MAD, Defter No: 828, s. 511-580, 654-685.

[156] *BOA*. TD, Defter No: 52, s. 105, 107, 110, 114, 120, 121, 123, 124, 199.

[157] İbn Kemal (Kemalpaşazâde), *Tevârih-i Âl-i Osman,* IX. Defter (Ahmet Uğur, *The Reign of Sultan Selim I in the Light of the Selim-nâme Literature*), Berlin 1985, s. 91.

[158] Yınanç, "Akkoyunlular", İA, C: I, İstanbul 1978, s. 262; Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İA, C: X, İstanbul 1979, s. 54; Tekindağ, "Trabzon", İA, C: XII/I, s. 464. Yılmaz Öztuna, Yakup Mirzâ'nın oğlu Murad Paşa'nın Kanunî döneminde Hemedan (Irak-ı Acem) beylerbeyisi olduğunu, küçük oğlunun da Trabzon'daki ailenin atasını teşkil ettiğini yazmaktadır (*Yavuz Sultan Selim,* İstanbul 2017, s. 31).

[159] *TK. KKA*, TD, Defter No: 29, s. 12b.

rısında valilik yaptıkları tespit edilmektedir.[160]

Şirvanşahzâdeler'in ve Şırvanlılar'ın bir kısmının Trabzon şehrine yerleştiği anlaşılmaktadır. Nitekim Şirvanşahzâde Mirzâ Mehmed Bey'in 1542-1545 yıllarında Trabzon sancakbeyi görevini yürüttüğü görülmektedir.[161] 1557-1561 tarihli sicil kayıtlarında Şirvanlı Toğancı Derviş ve Şirvanlı Ahmed Ağa'nın timarlı sipahi oldukları,[162] Şirvanlu Sozro bin Girgor Komana adlı kişinin Trabzon'dan Rumeliye gittiği[163] ve Satı Hatun adlı kadının Şirvanlu Bey'in kızı olduğu kaydedilmektedir.[164]

Yine 23 Ekim 1564 (H. Rebiü'l-evvel 972) tarihli bir kayıtta Şirvanzâde'nin şehirdeki evlerinin satıldığından bahsedilmektedir[165]. 1572-1573 (H. 980) tarihli bir başka kayıtta da bir Şirvanî'nin Trabzon sancağında zeamet sahibi olduğu belirtilmektedir.[166]

Dönemin Trabzon sancakbeyi Şehzâde Selim, Şah İsmail'in katliamından kurtulup Trabzon'a akın eden Akkoyunlu Türkmenlerini Trabzon ile Rize arasına yerleştirdi. Ayrıca Eyyubîlerin Hasankeyf koluna mensup *Eyüboğulları* Silvan'dan Safeviler'in zulmünden kaçarak Trabzon'a gelince Yavuz Selim bunları da Maçka'ya iskân etti.[167]

Akkoyunluların Trabzon sancağına ve şehir merkezine yerleştirildiğine dair çok sayıda bilgi ve belge bulunmasının yanında, bunlara Trabzon sancağında ve civar kaza ve

---

160 *BOA*, MD, Defter No: LXXVIII,s. 678, Belge No: 1762; Dilaver Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt-Snorya Tarihi*, Ankara 1992, 140-145; H. Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, s. 67, 68, 102, 328-329; a.mlf, "XV.-XIX. Yüzyıllarda Trabzon Şehir Nüfusu, Nüfusun Yükseliş ve Düşüş Nedenleri", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C: VI, S: 13, Ankara 2018, s. 135, 136, 137; Turan Açık, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset,* Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Trabzon 2012,s.182-183; Sebahittin Usta, *Trabzon'da Vakıflar (1550-1650),* Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Trabzon 2015, s. 114-116.

161 H. Bostan, *a.g.e.*, s. 62, 67, 109-110.

162 *TŞS*, Defter No: 1815, s. 3b;*TŞS*, Defter No: 1816, s. 14b, 32a, 32b, 47a, 48a, 78b.

163 *TŞS*, Defter No: 1816, s. 88b.

164 *TŞS*, Defter No: 1816, s. 48a.

165 *TŞS*, Defter No: 1818, s. 87a.

166 *BOA*, TZTD, Defter No: 36, s. 448.

167 Ali Kemali, *Erzincan Tarihi*, İstanbul 1932, s. 86; Kırzıoğlu, *Kars Tarihi*, C: I, İstanbul 1953, 480 dpn. 104, 506 dpn. 153; a.mlf. *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi*, Ankara 1976, s. 84-85 dpn. 5, 100-101; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984, s. 196-197. Mehmet Bilgin, "*Akkoyunlu Devletinin Safeviler tarafından ortadan kaldırılmasından sonra … Akkoyunlu bakiyeleri Yavuz Sultan Selim tarafından Trabzon Sancağı topraklarına yerleştirilmiş ve günümüzde bölgede yaşayan Türk-İslâm toplumunun en önemli unsurunu oluşturmuşlardır*" demektedir ("Doğu Karadeniz Bölgesinin Etnik Tarihi Üzerine", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998) Bildiriler*, Trabzon 1999, s. 84). Bir başka eserinde de "*Yavuz Sultan Selim'in valiliği zamanında (1486-1505) Safevilerin katliamlarından kurtulmak için Doğu Anadolu'dan kaçan Akkoyunlular ve Akkoyunlu ittifâkına dahil boylara mensup Türkmenlerin Trabzon'un özellikle doğu ve güneyinde yeralan topraklara*" yerleştirildiğini kaydetmektedir (Bilgin, *Doğu Karadeniz,* s.193). Yılmaz Öztuna da, "*1501'de Şâh İsmâil Safevî, Akkoyunlular'ı Tebrîz İmparatorluk tahtından kovarak, Fırat'la Taşkent arasında uzanan İran-Türk imparatorluğuna el koydu. Sünnî Akkoyunlalar'ın yerine Şiî mezhebini getirdi. Akkoyunlu şehzâdeleri, soyluları, adamları, aşiretleriyle, Osmanlı topraklarına akmaya başladılar. Bunlara en iyi muâmeleyi Şehzâde Selim gösterdi. Herkesi derecesine göre bir yere iskân etti. Trabzon'la Rize, bilhassa Sürmene ile Rize arasındaki araziyi Akkoyunlu Türkmen boylarıyla doldurdu. Bu sûretle bölgede nüfus çok arttı. Güneye doğru Trabzon'la Maçka arası araziyi de bunlara verdi*"ğini belirtmektedir (*Yavuz Sultan Selim*, s. 31).

sancaklarda dirlik verildiği konusunda kayıtlar da bulunmaktadır.

Nitekim Akkoyunlu beylerinden Mansur Bey, Hüseyin Bey, Hasan Ali Bey, Veled Bey ve Ebulkasım Bey'e Erzincan, Bayburt, Kelkit ve Kemah kazalarında timar tevcih edildiği belirtilmektedir. Çaldıran seferine katılan Korkmaz Bey oğlu Ferruhşâd Bey'e, Karaman eyâletinde bir sancak olan Akşehir'in bozulup hâs olarak verildiği ve daha sonra Bayburt havalisine yerleşerek burada birçok vakıf tesis ettiği kaydedilmektedir.[168]

Akkoyunlu ümerasının Osmanlı Devleti'ne ilticaları Sultan Bayezid'in son dönemlerinden başlayarak Yavuz Sultan Selim'in hükümdarlığının sonuna kadar devam ettiği ve bunlara dirlik verildiği, ayrıca bunların çocukları ve akrabalarının Kanunî Sultan Süleyman devrinde de devlet hizmetinde bulundukları ve yine bunlara dirlik ya da ulûfe verildiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim 1537 tarihli bir kayıtta Ferruhşâd Beyoğlu Mehmed Bey ile Mansur Bey oğlu Hüseyin Bey'in ayrı ayrı zeâmet tasarruf ettikleri görülmektedir. Yine Yavuz Sultan Selim'in doğu seferi sırasında orduya kılavuzluk yapan Akkoyunlu beylerinden Tokarlu Rüstem Bey'in 1534 yılında Bayburt'ta zeâmet sahibi olduğu kaydedilmektedir. Rüstem Bey'in oğlu Fethi'nin de 1536 yılında Erzurum sipahileri ser-askerlerinden olup Bayburt'un iki köyünün timar gelirlerini tasarruf ettiği anlaşılmaktadır.

1520 yılı ve müteakip yıllarda dirliği olmayan Akkoyunlu ümerasını gösteren listede Maksud Bey[169] adında birinin Selim zamanında babasının günlük 25 akça ulufesi olduğu halde bu şahsın dirliksiz olduğu belirtilmektedir. Elvend padişah zamanında tavacı olup Osmanlı'ya sığınan Elvend Bey adında birinin 100.000 akçalık zeâmet, oğlu Arslan'ın ise 16.000 akçalık timar tasarruf ettiği kaydedilmektedir.[170]

Şehzâde Selim ile babası Sultan II. Bayezid'in Çorlu civarında Uğraş adlı mevkideki savaşı sırasında esir düşen Akkoyunlu Şeyhoğlu Ali'nin arzuhâlinde yer alan bilgiler Akkoyunlular'ın Trabzon bölgesindeki varlığı ve Şehzâde Selim'le olan ilişkilerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Padişah Yavuz Sultan Selim'e yazılan dilekçe şöyledir: "… *Bu kemîne-i bî-mikdâr Akkoyunlu'dan Şeyhoğlu Ali kulunum. Hazret-i Hüdâvendigâr-ı gerdûn-iktidâr ile Trabzon'dan bile gelüp Çorlu civarında olan cengde iki karındaşım düşüb ve üç ammim düşüb ben iki yerden mecrûh olub dururken boynum urulmak emir olunmuş iken Yahşi Bey'in oğlu Mahmud Bey kurtardı. Ba'dehu Hünkârın gemisiyle Kefe'ye gitmeğe kasdeyledim.*

[168] Gökbilgin, "XVI. Asır Başlarında Osmanlı Devleti Hizmetindeki Akkoyunlu Ümerâsı", *Türkiyat Mecmuası*, C: IX,İstanbul 1951, s. 38-46; Miroğlu, "Tevârih-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihan Adlı Eserin Müellifine Dair", *Tarih Dergisi*,S: 30, İstanbul1976, s. 51-52.

[169] Muhtemelen bu şahıs, Şehzâde Selim, Kefe'den tahta geçmek üzere İstanbul'a gelirken maiyetinde bulunan "*müşâherehorân*" arasında adı geçen Mansur Bey'in hısımı olan ve 38 akça günlük ulufesi bulunan Maksud Bey (*BOA*,Topkapı Sarayi Müzesi Arşivi.defter (= TS.MA.d), Defter No: 2921, s. 1b), ya da Şah Ali (günlük ulufesi 20 akça) oğlu Maksud (günlük ulufesi 10 akça) olmalıdır (bkz. *BOA*, TS.MA.d, Defter No: 2921, 14a). Ayrıca burada adı geçen Şah Ali'nin, 1508'de Şehzâde Selim tarafından Tercan ve çevresinin idaresi tevcih edilen Şah Ali Bey (*BOA*,Topkapı Sarayi Müzesi Arşivi.evrak(= TS.MA.e), Evrak No: 755/22) olması da muhtemeldir.

[170] Gökbilgin, a.g.m., s. 39, 40-41, 42, 43.

Galata'da zindana mahbûs eylediler, sonra Yeniçeriler halâs eylediler. Edirne'ye vardım kış oldu, geru mâdem kaldım yeni bir ümid Pravadi'de devletlû Hünkâr'a vardım. Yine eski ulufem ile bölüğe katılmak emr eyledi. …"[171]

Şehzâde Selim, Kefe'den tahta geçmek üzere İstanbul'a gelirken maiyetinde bulunanlar arasında, sipahi cemaatinden Şeyh Ali (ulufesi günlük 20 akça)[172] ve azebler cemaatinden Bayındır Şeyh Ali (ulufesi günlük 10 akça) ve Şeyh Ali'nin oğlu Ali (ulufesi günlük yedi akça) de vardı.[173] Akkoyunlu Şeyhoğlu Ali, mevacib kayıtlarında geçen Şeyh Ali olmalıdır. Nitekim Temmuz 1523 tarihli tevcih kaydında Şeyh Ali'nin Trabzon sancağına tabi Maçka nahiyesinde 6.120 akçalık timar hissesi bulunmaktaydı.[174] Kasım 1530 tarihli bir timar tevcih kaydında da Trabzon'da timar hissesi bulunan Şeyh Ali'nin vefat ettiği ve timar hissesinin oğlu Eyne Bey'e verildiği kaydedilmektedir.[175]

1514 yılı başlarında Trabzon sancakbeyliği ve 4 Kasım 1515 tarihinde de Diyarbekir beylerbeyliği görevine atanan Mîrâhur Bıyıklı Mehmed Paşa, Akkoyunlu Türkleri'nden idi.[176] Oğlu Mustafa Paşa da Trabzon sancakbeyi (1545-1552) iken 1552 yılında Safeviler ile yapılan savaşta şehit oldu.[177]

Yavuz Sultan Selim, Trabzon sancakbeyliği sırasında yalnız ileri gelen Akkoyunlu beylerini değil, aynı zamanda Şah İsmail'in katliamlarından kaçan ileri gelen ilim adamlarını ve sanatçıları da Trabzon'a yerleştirerek himayesine aldı. Bunların içinde matematik ve asronomi âlimi Fâzıl Bircendi, İdris Bidlisi'nin oğlu Ebulfazl, şair Haşimi, kopuzcu Zeynî ve gûyende Ali Sultan da vardı.[178]

1501 yılından itibaren Trabzon sancağına yerleştirilen Akkoyunlulara mensup teşekküllerden olan Ahmedlü / Ahmetoğulları, Beharlu / Baharoğlu, Bayburdlu, Bayramlu / Bayramoğlu, Bican / Bicanlu, Çakirlu / Çakıroğlu, Çobanlu / Çapanlu, Dabanlu / Tabanoğulları, Emirler-Emirlu / Emiroğulları, Hacılu / Hacıoğulları, Hacıhamzalu, Hamzalu, İnallu, Kaçarlar, Karamanî / Karamanoğlu, Mamaşlu, Mirdasî / Mirdasoğulları, Mirzalı

171 *BOA*, TS.MA.e, Evrak No: 757/27; Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", *Tarih Dergisi*, C: VI, S: 9, İstanbul 1954, s. 88 dpn. 53.

172 *BOA*, TS.MA.d, Defter No: 2921, s. 4a.

173 *BOA*, TS.MA.d, Defter No: 2921, s. 19b.

174 *BOA*, TD, Defter No: 53, s. 27.

175 *BOA*, TD, Defter No: 53, s. 114.

176 Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu* Türklerinin Rolü, Ankara 1976, s. 39; Sümer, *Tirebolu Tarihi*, s. 76 dpn. 1; Sümer, Çepniler, s. 84 dpn. 1. Kırzıoğlu, Başmîrâhur Bıyıklı Mehmed Paşa'nın 1507'de Safeviler'den kaçtığını ve Amidli Akkoyunlular'dan olduğunu yazmaktadır (*Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi,* s. 106, 111).

177 Mustafa Paşa, Trabzon sancakbeyi iken Gürcistan üzerine yapılan ve *"Koniye"* (Gönye) seferi diye anılan seferin komutanıydı. Gönye seferi sonunda, 1479 tarihinde Osmanlı topraklarına katılan Gönye ve daha sonra Osmanlı hâkimiyetinden çıkan Maçehil ile birlikte (8 Aralık 1550 tarihinde) dört kale alındı. Mustafa Paşa 19 Ekim 1552'de Safevîlerle yapılan savaşta şehit oldu (Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 62; Bostan, *Karadeniz'de Nüfus Hareketleri*, s. 475).

178 H. Bostan, "Yavuz Sultan Selim'in Şehzâdelik Dönemi (1487-1512)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S: 40, İstanbul 2019, s. 54-55.

/ Emirzalu / Emral, Musullu, Pazuki-Bazukî / Bazıoğulları, Purnak, Purnaklu, Şamlu, Türkmen ve Ustalu adlı boyların[179] izlerine, bugün Trabzon şehir merkezi başta olmak üzere Akçaabad, Maçka, Yomra, Sürmene, Köprübaşı, Çaykara, Dernekpazarı, Of, Hayrat ve Rize iline bağlı ilçelerde aile adıyla (soyadı) rastlanmaktadır.[180]

1515'te Yavuz Sultan Selim tarafından hâkimiyetine son verilen Dulkadiroğulları Beyliği bünyesinde bulunan bazı aileler Trabzon sancağına getirilip yerleştirilmiştir. Trabzon - Rize arasına yerleştirilen bu aileler Babolioğlu (Babilli), Bağdadlıoğlu, Bozoğlu, Dulkaroğlu, Dulkadiroğlu, Fettahoğlu, Hacıfettahoğlu, Harputluoğlu, Köseoğlu, Köroğlu, Küçükalioğlu, Maraşlıoğlu, Solakoğlu / Çolakoğlu ve Vanlıoğlu olduğu belirtilmektedir[181] ki, bu aileler bugün Trabzon ve Rize ilinin şehir merkezleri ve ilçelerinde varlıklarını sürdürmektedirler.[182]

Akkoyunlu ve Dulkadir Türkmenleri dışında Karamanlı Türkmenlerinin de Trabzon sancağına yerleştirildiği bilinmektedir. Nitekim Fatih Sultan Mehmed Han, 1466 yılında Karamanoğlu Beyliğinin hâkimiyetine son verip ve Konya bölgesindeki isyanları bastırdıktan sonra Konya ve çevresinden birçok aileyi Trabzon sancağına sürgün etmiştir.[183] Yine Şehzâde Selim, Trabzon sancakbeyliği sırasında, Gürcistan üzerine yaptığı sefere Karaman eyaletinden katılanlar olmuştur.[184] Gürcistan seferine katılan Karamanlıların bir kısmının Trabzon ve bağlı kazalarına yerleştirilmesi kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Şehzâde Selim, Kefe'den tahta oturmak için çağrıldığında maiyetinde "*Karamâniyân*" adıyla anılan 20 neferden oluşan bir grup bulunmaktaydı.[185] Bu 20 neferlik grubun dışında 34 neferin daha "*Karamanî*" diye vasıflandığı görülmektedir.[186] 1564 tarihli bir sicil kaydında şehirde yaşayan bir hânenin Karamanlı olduğu belirtilmektedir.[187] Yine nüfus kayıtlarında yeralan Çelebi, Çebi Civelek, Kanburoğlu ve Sadıkefendioğlu sülale adlarını taşıyanların

---

179 Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, muh. sy.; Faruk Sümer, *Kara KoyunlularI*, Ankara 1984, s. 23-25, 26-27, 28-29, 30, 31; John E. Woods,*300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, Trc. Sibel Özbudun, İstanbul 1993, s. 325-344.

180 Bostan, *Karadeniz'de Nüfus Hareketleri*, s. 146-148, 331-336; Bostan, "Yavuz Sultan Selim'in Şehzâdelik Dönemi", s. 28-32; Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi (Ferihten 18. Yüzyıla)*, Ankara 2020, s. 230-232.

181 Bilgin, *Doğu Karadeniz*, s. 198; Bilgin, *Sarıalizâdeler*, s. 35; Michael E. Meeker, İmparatorluktan Gelen Bir Ulus-Türk *Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*, İstanbul 2005, s. 187, 189, 190; Bostan, *Karadeniz'de Nüfus Hareketleri,* s. 336; Hanefi Bostan, "Barma Yaylası ve Yayla Ortası Şenlikleri", *2. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi (7-8 Aralık 2018)*, C: VI, Ankara 2018, s. 800-803; Hanefi Bostan, "Maraşlı Şeyh Osman Efendi'nin Of Bölgesinin Türkleşme ve İslamlaşmasındaki Etkisi",*I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu (12-14 Aralık 2019),* Avrasya Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2020, s. 265, 269, 276-277.

182 Hanefi Bostan, "Çaykara ve Dernekpazarı Tarihi", *Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı (Tarih - Toplum - Kültür)*, İstanbul 2005, s. 30; a.mlf., *Karadeniz'de Nüfus Hareketleri,* s. 149-150, 414; Hanefi Bostan, XV-XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Of Kazası", *Başlangıcından Günümüze Her Yönüyle Of*, Trabzon 2016, s. 45-46; Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi,* s. 232-233.

183 Bilgin, *Doğu Karadeniz*, s. 193, 213.

184 Bostan, "Yavuz Sultan Selim'in Şehzâdelik Dönemi", s. 39.

185 *BOA*, TS. MA.d, Defter No: 2921, s. 14a.

186 *BOA*, TS. MA.d, Defter No: 2921, muh.sy.

187 *TŞS*, Defter No: 1818, s. 103b.

Konya'dan bölgeye getirilip iskân edildikleri anlaşılmaktadır.[188]

Trabzon sancak beyi Şehzâde Selim, 1508 yılı baharında (914 yılı başlarında) Kıpçakların ve Gürcülerin yaşadığı Gürcistan üzerine karadan büyük bir akın düzenleyerek on binden fazla esir alarak Trabzon'a döndüğü kaydedilmektedir.[189] Bu esirlerin beşte biri İstanbul'a gönderildi ve geriye kalan sekiz bin esir, sefere katılan beylere ve dirlik sahiplerine taksim edildi.[190] Bunların bir bölümü şehir merkezinde sahipleri ile birlikte yaşadığı ve zamanla bunların bir bölümünün azad edilerek hürriyete kavuştukları ve İslamiyeti seçtikleri gözden uzak tutulmamalıdır.

Şehre yerleştirilen Akkoyunlu ve Dulkadirli Türkmenlerinin 1515 yılı tahrir kayıtlarında yer almadığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen bunlara 1554 tarihli tahrirde yer verilmiştir.

Trabzon şehrine Müslüman Türk nüfusunun yerleştirilmesi ile ilgili üçüncü iskân hareketi 1554 tarihli tahrir kayıtlarında yer almaktadır. Bu deftere göre şehre yeni yerleştirilen Müslümanlar 297 hane ve 51 mücerredden ibarettir,[191] Şehre yeni yerleştirilenler arasında 4 hâne yeni Müslüman'a rastlanmaktadır. Bu yeni Müslüman olanlar, dışarıdan gelip, şehre yeni yerleşen gayr-i Müslimler içinde zikredilmektedir.[192] Müslümanlardan 12 hâne ve 2 mücerredin Türkmân (Türkmenler) olduklarına işaret edilmektedir. 25 hâne ve 2 mücerred de Erzurum, Karaman, Canik, Amasya, Kastamonu, Samsun, İzmit, Rumeli, Acem (İran), Arabistan ve Torul'dan getirtilip şehre yerleştirilmişlerdir. Kayıtlarda 260 hane ve 47 mücerredin hangi sancaklardan getirilip şehre iskân edildikleri konusunda bilgi verilmemektedir. 1554-1564 tarihli kayıtlarda Trabzon şehrine yaklaşık 1550 Müslüman'ın yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen bunların büyük bir çoğunluğunu Akkoyunlu ve Dulkadirli Türkmenleri teşkil etmekteydi.

Şehre dördüncü kez Müslüman-Türk nüfusunun yerleştirilmesi ile ilgili bilgilere 1583 tarihli tahrir kayıtlarında rastlanmaktadır. 1583 tarihli Trabzon sancağına ait 29 numaralı *Tahrir Defteri*'ne göre şehre 3 hâne Karamanlı ve 8 hâneden oluşan bir seyyidler grubu iskân edilmiştir.[193] Trabzon şehrine yerleştirilen Müslümanların sayısı bu kadar olmamalıdır. Çünkü 1554'te 574 hâne ve 142 mücerredden meydana gelen şehir daimî Müslüman nüfusu, 1583'te 1134 hâneye çıkmıştır. 29 yılda nüfusun % 88, yıllık olarak da

---

188 Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadı Hayat*, 99, 103, 107, 109, 112, 116, 339, 340; Bostan, *Karadeniz'de Nüfus Hareketleri,* 145-146; Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi,* s. 233-234.

189 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman,* VIII. Defter (Ahmet Uğur, *The Reign of Sultan Selim I in the Light of the Selim-nâme Literature*), Berlin 1985, s. 30-33; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman.* VIII. Defter, Nşr. Ahmet Uğur, Ankara 1997, s. 272-275.

190 Bostan, *a.g.m.,* s. 13.

191 *BOA*, TD, Defter No: 288, s. 7-8, 8-9, 18, 19, 20-23, 25, 26-27.

192 *BOA*, TD, Defter No: 288, s. 9, 18, 25.

193 *TK. KKA*, TD, Defter No: 29, s. 7a, 8a, 11b, 12a, 18b.

% 3 oranında arttığı görülmektedir. Bu artış oranı o dönemin nüfus artış nispetine göre oldukça fazladır.[194]

1554 tarihinde görülen 142 mücerredin 4-5 yıl sonra hâne oldukları düşünüldüğünde, bunlar 25 yıl sonra ve (Lowry'nin Trabzon şehri için öngördüğü) % 1.440 nüfus artışıyla 193 hanelik bir nüfusa ulaştıkları görülür. 574 hânelik nüfus da 29 yılda aynı nüfus artış oranıyla 814 hânelik bir nüfusa ulaşır. Bu duruma göre Müslümanların 1583'de 1007 hâneden oluşan bir nüfusa ulaşılabilecekleri düşünülebilir. 12 hâne de başka sancaklardan gelip şehre yerleştiğine göre 1583 yılında toplam Müslüman nüfusu 1019 hâne olmalıdır. Hâlbuki bu tarihte Müslümanların nüfusu 1134 hânedir. 115 hânelik bir fark kalmaktadır ki, muhtemelen bu fark 1554 tarihinden sonra Trabzon şehrine yeni yerleştirilen Yörük taifesi ve 1555'den sonraki mücerred nüfusun hâne olması ile ilişkili olmalıdır. 1583 tarihli defterde bulunan bir kayıtta Torul'a bağlı Akdağ Yaylası'nda yaylacılık yapanların Trabzon şehrinde *"sâkin olan Yörükân taifesinin kona geldikleri yurtları"* olduğu vurgulanmaktadır.[195] Bu Yörük taifesinin varlığına 1583 yılından önceki defterlerde rastlanmaması bunların Trabzon şehrine yeni yerleştiklerini ortaya koymaktadır. Bunların bir yaylayı şenlendirecek kadar nüfusa sahip olmaları yukarıda verilen 115 hânelik rakamı doğrulamaktadır.

Görüldüğü üzere dördüncü iskân hareketi sonucunda yaklaşık 850 kişiden oluşan bir Müslüman-Türk nüfusu Trabzon şehrine yerleştirilmiştir.

Trabzon şehrinden olan Mehmed Âşık'ın verdiği bilgiye göre, II. Mehmed Han Trabzon'u fethettiğinde çevre beldelerden nakil ile buraya yerleştirdiği halktan başka, *"Çepni ve Lazdan mürekkep"* bir kısım halkı da buraya yerleştirmiştir.[196] Âşık'ın verdiği bilgiler 1486 tarihli tahrirde açık olarak yer almamakla birlikte, Trabzon şehrine iskân edilen Müslüman nüfusun Çepnilerin hâkimiyet sahası olan kazalardan getirilip yerleştirildikleri hatırdan uzak tutulmamalıdır. Bunlar hangi Türk oymağından oldukları belirtilmeden Trabzon şehrine yerleştirilmiş olmalıdırlar. 1554 tarihli 288 numaralı *Tahrir Defteri*'nde 12 hâne ve 2 mücerred *"Türkmân"* olarak kaydedilen toplam 62 kişinin Çepni, Çağırkanlı, Akkoyunlu veya Dulkadirli Türkmenlerine mensup olmaları kuvvetle muhtemeldir.

İçe yönelik iskân siyaseti yalnız Müslümanlara değil, aynı zamanda Hıristiyanlara yönelik olarak da uygulanmıştır. Nitekim 1518 (H. 924) tarihli bir kayıtta Trabzon şehrindeki Hıristiyan nüfusla ilgili bilgi verilirken bu nüfusun bir kısmının dışardan gelip şehre

---

[194] Barkan, 1520-1530 ve 1571-1580 yılları arasında on iki Osmanlı şehrinin nüfus büyüme oranının ortalama % 90 olduğunu belirtir (bkz. "Research On The Ottoman Fiscal Surveys", *Studies in The Economic History of the Middle East*, London 1970, s. 167-170). Braudel ise Akdeniz ülkelerinde 1500-1600 yıllarında nüfus artışının % 100 dolayında olabileceğini ifade eder (bkz. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, s. 269-270), Lowry, XVI, yüzyılda Trabzon şehrindeki nüfus büyüme hızını % 1.440 olarak kabul etmektedir (bkz. *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi*, s. 128).

[195] *TK. KKA*, TD, Defter No: 29, s. 176a. Bunlardan bir kısmının Trabzon şehrinde bulunan Çağırkanlı taifesinden (bkz. *TŞS*, Defter No: 1818, s. 97b, 98a) olduğu düşünülmektedir.

[196] Âşık Mehmed b. Ömer, *Menâzirü'l-avâlim,* C: II, Süleymaniye Halet Efendi Kütüphanesi, No: 616, s. 27b.

yerleştiği belirtilmektedir.[197] Ancak bunların sayısı hakkında bir bilgi verilmemektedir.

1519-1553 yılları arasında uygulanan dışa yönelik iskân siyaseti sonucunda şehirde bulunan zimmî nüfus hayli azalmıştır. Ancak 1554 tarihli tahrirde yer alan kayıtlara göre 112 hâne ve 66 mücerredden oluşan[198] yaklaşık 650 kişilik bir Hıristiyan nüfus şehre yerleştirilmiştir. Şehre yeni iskân edilen Hıristiyan nüfustan bir hâne ve bir mücerredi Karamanlı, bir hanesi de Canikli olduğu belirtilirken[199] geriye kalan büyük çoğunluğunun Trabzon sancağının kazalarından mı, yoksa başka sancaklardan mı Trabzon şehrine yerleştirildiği hususunda bir açıklama yapılmamaktadır.

1583 tarihli kayıtlara göre de şehre 30 hâne,[200] yaklaşık 150 kişilik bir zimmî nüfus yerleştirilmiştir. Bu son Hıristiyan grubun nereden getirilip şehre yerleştirildiği konusunda bir bilgi bulunmamaktadır.

Görüldüğü üzere fetihten XVI. yüzyılın sonuna dek Trabzon şehrindeki nüfusun yükselişine ve düşüşündeki en önemli etken takip edilen içe ve dışa yönelik iskân siyasetidir. Az da olsa şehirde yaşanan bazı afetler ve salgın hastalıklar da şehir nüfusunun azalmasına etki etmiştir. 1486-1583 yılları arasında yaklaşık bir yüzyıllık dönemde şehirde 8'i erkek ve 2'si kadın olmak üzere toplam 10 kişinin ihtida ederek Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. 1486 tarihli kayıtlarda 1 kişi,[201] 1554 tarihli kayıtlarda 4 kişi,[202] 1556-1566 tarihleri arasında 3'ü erkek ve 2'si kadın olmak üzere toplam 5 kişi[203] ihtida ederek Müslüman olmuştur. Görüldüğü üzere ihtida olayının Müslüman nüfusun yükselişine ve Hıristiyan nüfusun düşüşüne pek etkisi olmamıştır.

Sonuç

Trabzon, Osmanlı Devleti tarafından fethedilmeden önce Kıpçak Türkleri'nin Trabzon'a kadar geldikleri ve özellikle kırsal kesimde varlıklarını bariz bir şekilde sürdürdükleri tespit edilmektedir. Kıpçakların yanısıra Çepni Türkmenlerinin de batıdan Beşikdüzü ve Şalpazarı'ındaki Oğuz köyünü merkez oluşturarak Akçaabad sınırlarına kadar hâkimiyet sahalarını genişlettikleri ortaya çıkmaktadır. Fetih öncesinde Doğu Karadeniz'in batıdan Çepniler, güneyden Akkoyunlu ve doğudan da Kıpçak Türkleri ile dolmaya başladığı ve Trabzon Komnenos Devleti'nin kıyıya sıkışmış olduğu, dolayısıyla Doğu Karadeniz böl-

197 *BOA*, TZTD, Defter No: 1, s. 794.
198 *BOA*, TD, Defter No: 288, s. 11, 17-18, 25.
199 *TK. KKA,* TD, Defter No: 29, s. 15a, 17b.
BOA, MAD, Defter No: 828, s. 26.
BOA, TD, Defter No: 288, s. 9, 18, 25.
200 *TK. KKA,* TD, Defter No: 29, s. 15a, 17b.
201 *BOA,* MAD, Defter No: 828, s. 26.
202 *BOA,* TD, Defter No: 288, s. 9, 18, 25.
203 *TŞS*, Defter No: 1815, s. 88b; *TŞS*, Defter No: 1818, s. 76b; *TŞS*, Defter No: 1819, s. 57b.

gesinin bir Türk gölü haline dönüştüğü görülmektedir.

Trabzon ve çevresinin 15 Ağustos 1461 tarihinde fethedildiği kesinlik kazanmaktadır. Torul, Canca kaleleri ve havalisi ile Maçahel'in 1479 tarihinde zapt edilerek Trabzon sancağının fethi tamamlandı.

Trabzon şehri ve çevresinin fethinden hemen sonra şehre yönelik olarak; büyük bir kısmı sürgün yoluyla olmak üzere hem dışa dönük, hem de içe dönük bir iskân siyasetinin uygulandığı ve kendiliğinden yerleşmelere de izin verildiği tespit edilmektedir.

Sürgün yoluyla Trabzon şehrine ilk iskân edilen Müslüman Türklerin, Çepnilerin hâkimiyet sahasındangetirildiği arşiv kayıtlarından ortaya çıkmaktadır. Fatih döneminde Karamanlıların, Yavuz Sultan Selim'in Trabzon sancakbeyliği döneminde de; Şah İsmail'in zulüm ve katliamlarından kaçan Akkoyunlu beyleri, ilim adamları, sanatçılar ve Akkoyunlulara mensup bazı boyların şehre ve yöreye yerleştirildiği tespit edilmektedir. Yavuz'un saltanatı döneminde de Dulkadirli Türkmenlerinin şehir merkezi ve kırsal kesime iskân edildiği belgelere yansıyan kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Fetihten XVI. yüzyılın sonuna dek Trabzon şehrindeki nüfusun yükselişine ve düşüşündeki en önemli etken takip edilen içe ve dışa yönelik iskân siyasetidir. Şehirde yaşanan bazı afetler ve salgın hastalıklar şehir nüfusunun azalmasında az da alsa etki etmiştir. 1486-1583 yılları arasındaki yaklaşık bir asırlık dönemde şehirde 8'i erkek ve 2'si kadın olmak üzere toplam 10 kişinin ihtida ederek Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. İhtidanın Müslüman nüfusun yükselişine ve Hıristiyan nüfusun düşüşüne pek etkisi olmadığı sonucuna varılmaktadır.Bütün bu bilgi ve kayıtlar, XV. ve XVI. yüzyıllarda Trabzon şehrinde yaşayan Müslüman nüfusun Türk kökenli olduğunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (= BOA)

Kâmil Kepeci (= KK), Büyük Ruznâm*çe Ka*lemi (= BRK), Defter No: 1863.

Maliyeden Müdevver Defterler (= MAD), Defter No: 828.

Mühimme Defteri (= MD), Defter No: LXXVIII.

Tahrir Defteri (= TD), Defter No: 52, 53, 287, 288, 387.

Timar Zeamet Tevcih Defteri (= TZTD), Defter No: 1, 36.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, evrak (= TS.MA.e), Evrak No: 755/22, 757/27.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, defter (=TS.MA.d), Defter No: 2921.

Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi (= TK. KKA)

Tahrir Defteri (= TD), Defter No: 29, 43, 355, 579, 630.

Trabzon Şer'iyye Sicilleri (= *TŞS*)

TŞS, nr. 1815, 1816, 1817, 1818, 1819.

Salnameler

Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon, Def'a 22, Vilâyet Matbaası, Trabzon 1322.

2. Kitap, Tez ve Makaleler

AÇIK, Turan, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset,* Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Trabzon 2012.

AKKOYUNLU, Dilaver, *Akkoyunlular ve Bayburt-Snorya Tarihi,* Bizim Büro Basımevi, Ankara 1992.

ALİ KEMALİ, *Erzincan Tarihi,* Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1932.

ANZERLİOĞLU, Yonca, "Bizans İmparatorluğu'nda Türk Varlığı", *Türkler,* C: VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 218-232.

ÂŞIK MEHMED b. Ömer, *Menâzirü'l-'avâlim,* C: II, Süleymaniye-Halet Efendi Kütüphanesi, No: 616, (t.y).

ÂŞIKPAŞAOĞLU AHMED ÂŞIKÎ, *Tevârîh-i Âl-i Osman, Osmanlı Tarihleri I*, Yay. N. Atsız, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949.

ATEŞ, Erhan, *XII-XIII. Yüzyıllarda Güney Kafkasya'da Kıpçaklar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*,Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1958.

BABİNGER, Franz, "Fatih Sultan Mehmet ve İtalya", Trc. Bekir Sıtkı Baykal, *Belleten*, C: XVII, S: 65, Ankara 1953, s. 41-82.

BARKAN, Ö. Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, S: 2, Ankara 1942, s. 279-386.

BARKAN, Ö. Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sür-

günler", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C: XI, S: 1, İstanbul 1949-1950, s. 524-569; C: XIII, S: 1, İstanbul 1952, s. 56-78; C: XV, S: 1, İstanbul 1953, s. 209-237.

BARKAN, Ö. Lütfi, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi". *Türkiyat Mecmuası,* C: X, İstanbul 1953, s.1-26.

BARKAN, Ö. Lütfi, "Research On The Ottoman Fiscal Surveys", *Studies In The Economic History Of The Middle East,* Oxford Üniversitesi Yayını, London 1970, s. 163-171.

BARKAN, Ö. Lütfi, *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I,* Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, "Fatih Sultan Mehmet - Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* C:II, S: 2-3, Ankara 1966, s. 67-82.

BİLGİN, Mehmet, *Sürmene Tarihi*, Damla Ofset, İstanbul 1990.

BİLGİN, Mehmet,"Doğu Karadeniz Bölgesinin Etnik Tarihi Üzerine", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998) Bildiriler*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1999, s. 47-87.

BİLGİN, Mehmet, *Doğu Karadeniz (Tarih - Kültür - İnsan)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010.

BOSTAN, İdris, "Rize", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (= DİA)*, C: 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 147-151.

BOSTAN, M. Hanefi, *XV–XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1993.

BOSTAN, M. Hanefi, *XV–XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

BOSTAN, M. Hanefi, "Çaykara ve Dernekpazarı Tarihi", *Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı (Tarih - Toplum - Kültür)*, Çaykara ve Dernekpazarı Kültür Yardımlaşma Cemiyeti Yayını, İstanbul 2005, s. 17-94.

BOSTAN, M. Hanefi, *Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul 2012.

BOSTAN, M. Hanefi,"XV-XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Of Kazası", *Başlangıcından Günümüze Her Yönüyle Of*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2016, s. 35-109.

BOSTAN, M. Hanefi, "Şalpazarı'nın İdari, Sosyal ve İktisadî Tarihi", Şalpazarı (Tarih, Kültür, İnsan), Ed. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon 2017, s. 51-124.

BOSTAN, M. Hanefi, "XV.-XIX. Yüzyıllarda Trabzon Şehir Nüfusu, Nüfusun Yükseliş ve Düşüş Nedenleri",*Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C: VI, S: 13, Ankara 2018, s. 121-154.

BOSTAN, M. Hanefi,"Barma Yaylası ve Yayla Ortası Şenlikleri", *2. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi (7-8 Aralık 2018)*, VI, Türk Eğitim - Sen Genel Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s. 793-830.

BOSTAN, M. Hanefi, "Üsküdar'ın Sınırları ve Demografisi (XV-XIX. Yüzyıl)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X (19-20-21 Ekim 2018) Bildiriler I*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 117-157.

BOSTAN, M. Hanefi, "Yavuz Sultan Selim'in Şehzâdelik Dönemi (1487-1512)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S: 40, İstanbul 2019, s. 1-86.

BOSTAN, M. Hanefi, *Rize'nin Sosyal Tarihi (Ferihten 18. Yüzyıla)*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, Ankara 2020.

BOSTAN, M. Hanefi, "Maraşlı Şeyh Osman Efendi'nin Of Bölgesinin Türkleşme ve İslamlaşma-

sındaki Etkisi",*I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu (12-14 Aralık 2019),* Avrasya Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2020, s. 258-280.

BRAUDEL, Ferdinand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I,* Çev. M. Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul 1989.

BRYER, Anthony, "Byzantine Family: The Gabrades", *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Variorum Reprints, London 1980, s. 164-187.

BRYER, Anthony, "The Tourkokratia in the Pontos: Some Problems and Preliminary Conclusion". *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Variorum Reprints, London 1980, s. 30-53.

BRYER, Anthony, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers*, C: XXIX, Washington 1975, s. 113-151.

BRYER, Anthony, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", Trc. M. Sibel Dinçel – Murat Keçiş, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 16, Trabzon 2014.

BRYER, Anthony – WİNFİELD, David, *The Byzantine Monuments and Topography Of The Pontus,* C: I, Dumbarton Oaks, Washington 1985.

BROSSET, Marie Felicite, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, Nşr. Hrand Andreasyan - Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

CÖHÇE, Salim, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçaklar'ın Rolü", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986),* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Samsun 1988, s. 477-484.

COHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler*, Çev. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul 1979.

ÇOĞ, Mehmet Çoğ, "Trabzon Bölgesinde Hıristiyanlığın Yayılışı ve Gelişmesi", *1. Uluslarası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu–Bildiriler Kitabı*, C: II, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 1173-1179.

DOUKAS, İonnis, *Bizans Tarihi, Çev.* V. Mirmiroğlu, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956.

DURMUŞ, Adnan, *Vazelon Sözleşmeleri,* Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2012.

DURMUŞ, İlhami, İskitler (Sakalar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1993.

EDİRNELİ ORUÇ BEY, *Oruç Beğ Tarihi*, Yay. N. Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972.

EMECEN, Feridun M., *Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü,* Serander Yayınları, Trabzon 2010.

ESTERÂBÂDİ, Aziz b. Erdeşir, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

EVLİYA ÇELEBİ b. Derviş Mehemmed Zılli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C: I, 2. Kitap, 5. Baskı, Ed. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

EVLİYA ÇELEBİ b. Derviş Mehemmed Zılli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C: II, Ed. Zekeriya Kurşun - Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 1999.

FALLMERAYER, Jacop Philip, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi,* Çev. A. Cevat Eren, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler,* Çev. Meyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, "XVI. Asır Başlarında Osmanlı Devleti Hizmetindeki Akkoyunlu Ümerâsı", *Türkiyat Mecmuası,* C: IX, İstanbul 1951, s. 35-46.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, *İ*stanbul 1952.

GÖYÜNÇ, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, *İ*stanbul 1969.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Hâne Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi,* S: 32, İstanbul 1979, s. 331-348.

GÜNALTAY, Şemseddin, *Yakın Şark*, C: IV-2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

HALİL EDHEM, "Trabzon'da Osmanlı Kitabeleri", *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, C: VIII, S: 48, İstanbul 1334, s. 321-358.

HASANOV, Zaur, Çar İskitler, Akt. İlyas Topsakal, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

HATİPOĞLU, Vecihe, "Türk Tarihinin Başlangıcı", *Türkoloji Dergisi*, C: VIII, S: 1, Ankara 1979, s. 29-52.

HOCA SADEDDİN, *Tacü't-Tevarih*, C: II, Tabhâne-i Âmire, İstanbul 1279.

İBN KEMAL, *Tevârih-i Âl-i Osman,* VII. Defter, Nşr. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1957.

İBN KEMAL, *Tevârih-i Âl-i Osman,* VIII. Defter, (Ahmet Uğur, *The Reign of Sultan Selîm I in the Light of the Selîm-nâme Literature)*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1985, s. 28-64.

İBN KEMAL, *Tevârih-i Âl-i Osman,* VIII, Defter, Nşr. Ahmet Uğur, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

İBN KEMAL, *Tevârih-i Âl-i Osman,* IX, Defter (Ahmet Uğur, *The Reign of Sultan Selîm I in the Light of the Selîm-nâme Literature*), Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1985, s. 65-145.

İNALCIK, Halil, "XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, C: XXIV, S: 93, Ankara 1960, s. 45-96.

İNALCIK, Halil, "Mehmed II",*İslam Ansiklopedisi (= İA),*C: VII, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1978, s. 506-535.

İNALCIK, Halil, "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası",Trc. Fahri

Unan, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* S:3, Samsun 1988, s. 215-225.

İNAN, Kenan, "Trabzon'un Osmanlılar Tarafından Fethi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: I, S: 14, Kayseri 2003, s. 71-84.

İNCE, Fatma, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Bugünkü Demografik Yapısının Ortaya Çıkmasını Sağlayan 2 Göç Hareketi: Çepni ve Kıpçak Göçleri", *Geçmişten Günümüze Göç*, C: I, Canik Belediyesi Yayınları, Samsun 2017, s. 87-94.

JANSSENS, Emil, Trebizonde en Colchide, Presses Universitaires de Bruxelles, Bruxelles 1969.

KEÇİŞ, Murat, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, C: I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, "1461 "Turabuzon" Fethi Sırasında Fatih Sultan Mehmed'in Yaya Aştiği "Bulgar-Dağı" Neresidir?", *VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961) Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967, s. 322-328.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590),* Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1976.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

KÖMÜRCİYAN, Eremya Çelebi, (1998). *İstanbul Tarihi*, Çev. Hrand D. Andreasyan, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998.

KRITOVOULOS, (Mihail), *History of Mehmed the Conqueror,* Çev. C. Rigs, Princeton University Press, Princeton 1954.

KRİTOVOULOS, *Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni*, Çev. Karolidi, Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul 1328.

KSENOPHON, *Anabasis (On Binlerin Ric'ati),* Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1939.

LOWRY, Heath W., *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1981.

MANTRAN, Robert, (1986). *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul I,* Çev. M.A. Kılıçbay ve E. Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.

MEHMED NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihan-Nüma,* C: II, Yay. F. Reşit Unat-M. Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1957.

MEEKER, Michael E., İmparatorluktan Gelen Bir Ulus-Türk *Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

MEMİŞ, Ekrem, İskitlerin Tarihi, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1987.

MEMİŞOĞLU, Ragıb, "Karadeniz Bölgesinin Fethi ve İskânında Çepniler Olgusu", *Trabzon*, S: 19, Trabzon 1988, s. 10-11.

MİROĞLU, İsmet, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı,* Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, İstanbul 1975.

MİROĞLU, İsmet, "Tevârih-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihan Adlı Eserin Müellifine Dair", *Tarih Dergisi,* S:30, İstanbul 1976, s. 49-54.

MİROĞLU, İsmet, *Kemah Sancağı* ve Erzincan *Kazası (1520-1566),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

MILLER, William, *Trebizond-The Last Greek Empire,* Adolf M. Kakkert, Amsterdam 1968.

MURALT, M. Eduard de, *Essai de Chronographie Byzantine pour Servir a'l Examen des Annaels du Byzantine Empire et Particulierment des Chronographes Slavons de 395 a 1057,* C:I, St. Petersburg 1855.

NİŞANCI, Ahmet, "Karadeniz Bölgesinin İklim Özellikleri ve Farklı Yöreleri", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Samsun 1988, s. 223-231.

ORHONLU, Cengiz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı", *Türk Kültürü Araştırmaları*, C: XV, S: 1-2, Ankara 1976, s. 269-288.

ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü 1691-1696,* Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Yayınları, İstanbul 1987.

ÖZDEĞER, Hüseyin, (1988). *Onaltıncı Asırda Ayıntab Livası I,* İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, ***İ***stanbul 1988.

ÖZMENLİ, Mehmet, "Ortaçağ'da Doğu Karadeniz'de Oğuz ve Kıpçak Yerleşimi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: XX, S. 2, Erzurum 2016, s. 515-536.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Yavuz Sultan Selim,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

ÖZTÜRK, Yücel, *Osmanlı Hâkimiyeti'nde Kefe(1475-1600),* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

SÜMER, Faruk, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara 1976.

SÜMER, Faruk, *Kara Koyunlular I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

SÜMER, Faruk, "Akkoyunlular", *DİA*, C: II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 270-274.

SÜMER, Faruk, *Tirebolu Tarihi*, Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul 1992.

SÜMER, Faruk, *Çepniler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.

ŞAHİN, İlhan ve EMECEN, Feridun, *Ahkâm Defteri,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, *İ*stanbul 1994.

ŞAKİR ŞEVKET, *Trabzon Tarihi*, C: I, Umran Matbaası, Trabzon 1294.

SHUKUROV, Rustam M., *Türk Bizans İlişkileri ve Anadolu'nun Türkleşme Süreci*, Yay. İvan Pavli – Badegül Can Emir, Kültür Bilimleri Akademisi Yayınları, İstanbul 2016.

TAFUR, Pero, *Travels and Adventures (1435-1439),* Çev. Malcolm Letts, Gorgias Press, London 1926.

TARHAN, M. Taner, "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri,* C: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979, s. 355-369.

"Tarihi Deliller Trabzon'un 15 Ağustos'da Feth Edildiğini Gösteriyor", https://www.takamedya.com/tarihi-deliller-trabzon-un-15-agustos-ta-fetih-edildigini-gosteriyor/4033/ erişim tarihi: 24.12.2020.

"'Trabzon'un Fethi' tarihi değişiyor", https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/10/27/trabzonun-fethi-tarihi-degisiyor erşim tarihi 24.12.2020.

TEKİNDAĞ, M. C. Şehabeddin, "Trabzon", İslam Ansiklopedisi (=*İA)*, C: XII /I, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1979, s. 455-477.

TEKİNDAĞ, M. C. Şehabeddin, "Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Fethi", *Bilgi Mecmuası*, C: XIII, Sayı: 145, İstanbul 1959, s. 4-6.

TELLİOĞLU, İbrahim, *Osmanlı* Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz*'de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2004.

TELLİOĞLU, İbrahim, *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Serander Yayınları, Trabzon 2009.

TELLİOĞLU, İbrahim, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", *Karadeniz Araştırmaları*, S: 48, Ankara 2015, s. 59-78.

TELLİOĞLU, İbrahim, *Tarih Boyunca Karadeniz,* Serander Yayınları, Trabzon 2015.

TİLAVER, Yıldırım - YENER, A. Handan ve SÖNMEZ, Nusret, *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Şer'iyye Sicil Defteri 1562-1564 (h. 970-971), (1.-98. Varaklar),* Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Lisans Tezi, İstanbul 2004.

TİREBOLULU HÜSEYİN (AVNİ) ALPARSLAN, *Trabzon İli Lâz Mı Türk Mü?,* Basak Matbaası, Giresun 1339 Göçme Yılı (1337/1921).

TOGAN, A. Zeki Velidî, *Umumî Türk Tarihine Giriş I*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

TOGAN, A. Zeki Velidî, *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili,* 2. baskı, Enderun Yayınları, İstanbul 1982.

Trabzon Analitik Edütleri, İller Bankası Yayınları, Ankara 1968.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, 2. baskı, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1984.

TURSUN BEY, Târîh-i Ebü'l-Feth, Yay. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1977.

ULUÇAY, Çağatay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", *Tarih Dergisi*, C:VI, S: 9, İstanbul 1954, s. 53-90.

USTA, Sebahittin, *Trabzon'da Vakıflar (1550-1650),* Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Trabzon 2015.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C: II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

ÜNAL, M. Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi-Selçuklular Devri I-Anadolunun Fethi,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Zümresi Neşriyatı, İstanbul 1944.

WOODS, John E., *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, Trc. Sibel Özbudun, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, "Akkoyunlular", İA, C: I, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1978, s. 251-270.

YÜCEL, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

ZACHARIADOU, Elizabeth A, "Trabzon'da Kuman Adları", Çev. Murat Keşiş, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 18, Trabzon 2015, s. 45-48.

16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi, Çev. Ş. Baştav, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.